

Napút-füzetek

98.

„Az elmélet a steril agyvelők menhelye”

Várkonyi Nándor és Horváth Árpád levelezése

Kíváncsian és meghatottan olvasom Édesapám, Horváth Árpád és Várkonyi Nándor levelezését. Nagyrabecsülés, barátság, szemérmes szeretet árad soraikból, miközben a Kozmosz titkairól, a mélytengeri régészetről, az asztrológiáról, Atlantiszról, s mi mindenről még! – esetleg a kiadók lélektanáról vagy filléres napi gondokról – váltanak leveleket. Ezekből két hatalmas tudású, megszállottan olvasó és író, mélyen és felelősen gondolkodó személyiséget ismerhetünk meg, akik – ma már meglepő módon – az akkori viszonyok között is naprakészek voltak a tudomány és irodalom állását illetően. Édesapám a közlékenyebb, energikusabb, csapongóbb, olykor indulatosabb – Várkonyi a higgadtabb, filozofikusabb. Döntéseiben, véleményében körültekintő, fogalmazásában mindig pontos; soraiból egy soha meg nem alkuwó, nehéz sorsát fegyelmelzetten viselő, ugyanakkor igen szeretetreméltó, kedves embert ismerünk meg. Édesapám lázadásait, panaszait nagy figyelemmel kezeli, önbecsülését erősíti. A humort sem nélkülöző, veretes tartalmú és stílusú levelezésük egy letűnt korszak értelmiségének világába visz, melyben – minden társadalmi és politikai igazságtalanság, anyagi gond, megalázottság ellenére – a könyv, a tudás szent volt, a műveltség, a szellemi igényesség fontosabb a napi történéseknél, s amelyben – számukra mindenképp – az erkölcs és az etika volt a zsinórmérték. Remélem, az olvasó is úgy gondolja: e levélváltás megkapó képet nyújt két nagy formátumú alkotó ember magasrendű gondolkodásáról, örök tanulni vágyásáról, példamutató emberi tartásáról.

A közreadásban a szövegeket némileg megrövidítettem, hogy a kevésbé érdekes részletek ne terheljék a lényegét; a megszólításokat és az elköszönéseket is csak néhányszor közlöm. A rövidítéseket megtartottam, a helyesírást többnyire a maihoz igazítottam. Meghagytam a régies fordulatokat, a sajátos kifejezéseket, az idegen szavak írásmódját, sőt a dátumozások sokféleségét – ezek is jellemezhetik írójuk stílusát. A levelek többsége géppel írt, Várkonyi néhány rövid üdvözletet és egy hosszú levelet küldött kézírással.

A budapesti leveleket Horváth Árpád, a pécsieket Várkonyi Nándor írta.

[Horváth Anikó]

Kedves Nándor,

évek óta vártam, hogy megismerjelek. Ezelőtt egy évvel jártam Pécssett, de akkor nem találtalak. Most sikerült kinyomozni, merrefelé laksz, és így sikeredett a keresés.

Két évtizede forgatom a Sziriat oszlopai-t. Ha megkérdeznék tőlem, melyek legkedvesebb könyveim, Kodolányi Julianus barát-ját és a Te fent említett könyvedet választanám. Kodolányi a magyar középkort írta le utolérhetetlen hangulattal, Te pedig az emberiség sorsdöntő kérdéseiről értekeztél meghök-kentő és elgondolkoztató távlatokban.

Könyved számos részét én máshogy írtam volna meg, valószínűleg Te is másként látsz már egyes vonatkozásokat, egy azonban bizonyos, és ez a könyv nagy tanulsága: az emberiség kultúrája sokkal régibb, mint azt valaha sejteni lehetett.

Ne menjünk messzire. Pécssett is meglepő közelségben érzi az ember, hogyan rétegződik egyik kultúra a másikra. A történelmi idők kultúráinak nyoma még csak követhető, de sok irányban csak zsákutcák vezetnek. Alig dolgozták fel például a magyarországi földvárakat. Én magam is a Bakony északi lejtőjén egy kora vaskori, hatalmas földvárat többször keresztül-kasul jártam, de még egyik múzeum se mutatott hajlandóságot a megásására. Még légifelvétele sincs, pedig milyen érdekes lenne. A magyar földön is vannak titokzatos ősi szobortorzók, kaptárkövek, Csörsz-árkok, bronzkori halastó-maradványok, erődítmények, melyek némán, kifürkészhetetlenül várják a kutató ásót.

Mellékeltlen küldöm a Simbabwe című könyvet. Minthogy hozzáférhetetlen és rendkívül drága, arra kérek, 2-3 hét múltán küldd vissza a címemre.

A könyvbe tettem egy újságcikket. Én írtam (Az elveszett aranyország címen). Ebben összefoglaltam egész röviden, újságíró stílusban, amit Simbabwe rejtélyéről el lehet mondani.

Most egy nagyon fontos dolgot szeretnék kérdezni. Mit gondolsz, a kultúrák eltűnése, pusztulása szükségszerű-e, vagyis, mint a mai filozófusok mondják, „történelmi kategória”-e, vagy pedig örök kategória. Szükségképpen-e, vagy pedig csak a történelem alakulása miatt volt így, és egy bizonyos idő múlva el-érkezik az ember oda, hogy kultúrája véglegesnek is lesz tekinthető. Kíváncsian várom véleményedet.

Kéziratban lévő könyveidet nem tudom, nem lehetne-e egy kis átfésüléssel kiadásra alkalmassá tenni. Ezt meg kellene illetékes kiadó lektoraival beszélni. Az írás története, azután a mágia és babonák kultúrhistóriai feldolgozása rop-pant érdekes lehet, nem is szólva a Sziriat újabb feldolgozásáról.

Hogy valamit magamról is írok. Tudománytörténettel foglalkozom. Érde-kesebb könyveim:

Varázsinga (Eötvös Loránd életének regénye, ifjúsági), Reformkor mérnöke (Vásárhelyi Pál élete, ugyancsak ifjúsági), A dinamó regénye. Jedlik Ányosról szól. Az óra regénye. Az óraművek kultúrhistóriáját tárgyalja. Csillagnézők. A csillagászat történetének regényes feldolgozása.

Van még számos könyvem, de ezek nagyon szakirányúak. A Fizikai Szem-lében a fizika történetének egy-egy nagyobb fejezetét mutatom be kétévente

---

átlag három nagyobb cikkben. Újság- és folyóiratcikkeimnek száma nagyon nagy. A Népszava egyik cikkírója vagyok.

Nyerges Pali barátommal sokat beszéltünk Rólad, Jánosról. Ő festőművész, de ugyanakkor megbecsült szőlész is. Egyik a kenyérkeresete, másik az élete tartalma.

Elhiszed, hogy Hemingway véletlenül halt meg? Én nem. Aki egyetlen novelláját elolvasta, nem hiszi el.

Említettem, hogy megismerkedtem Vörös Mártonnal. Kár, hogy annyira sietett, nem tudtunk diskurálni. Roppant színes, érdekes ember az írásai alapján ítélve. Nem tudom, az életben milyen, az ötperces beszélgetésből nem tudtam megállapítani.

Sokat dolgozom. Jelenleg a Tüzesgép címen a gőzgép történetét írom meg, ami után az Alchimia világa című kultúrhistóriai könyv következik. Ha esetleg van valami érdekes gondolatod, megköszönöm.

Búcsúzom. Ha megtisztelsz soraiddal, örömmel fogom olvasni. Addig is szeretettel üdvözlől régi híved és új barátod:

dr. Horváth Árpád

Pécs, 1961. augusztus 1.

Kedves Barátom!

Köszönöm érdekes és jóleső soraidat és a könyvet. Igen örülök, hogy megismerkedtünk, mert én is hallottam munkáidról, ismerősök említették őket, de életmódomnál és helyzetemnél fogva nem jutottak hozzám. Ezért örülök, hogy felsoroltál néhányat, mert nem egy közülük érdekel, s hálás lennék, ha módod volna alkalomadtán kis időre kölcsönadni őket. Mindjárt jelzem is, melyeket olvasnék szívesen (nem baj, ha ifjúságiak, sőt!): Varázsinga, Reformkor mérnöke, Csillagnézők; ezeken kívül a szakirányúak is, mert vonzanak a természettudományok, munkáimhoz is szükségem van némi tájékozódásra, s így mindent elolvasok, amihez hozzájutok.

Nagyon kedves volt, hogy elküldted a Simbabwét; jó könyv, alapos és érdekes, azt hiszem, minden benne van, amit Simbabwéről tudni kell vagy lehet. A felében vagyok, s egy dolgot egyelőre hiányolok: nem veszi tekintetbe az ókori kultúrák szemléletét, amiből a reprezentatív építmények (templom, torony, piramis, zikkurat, palota, városrészek stb.) kinőttek, ez megkönnyítené a tájékozódást, találgatást. Azt hiszem, Bentnek igaza van abban, hogy a romok egy része csillagászati építmény, időmérő, gnómón (ti. Bent leírását és néhány cikket olvastam már), nagyon kíváncsi vagyok a végeredményre. Köszönöm a mellékelt érdekes cikket, eltettem. Úgy tudom, a szó helyes kiejtése Zimbabije, Zimbabwe ennek angolos átírása.

Ami a kultúrát, ill. az emberi kultúrát illeti, nem tudok elképzelni valami végleges, lezárt állapotot, az életellenes, stagnálást jelentene, sorvadást, halált. Azonkívül a kultúra nemcsak belülről fejlődik, hanem külső hatások is determinálják: hosszú időn át nézve, földkorok, aztán éghajlati változások, kozmikus hatások; végül az ember is változik, érzékei tompulnak, állkapcsa szűkül (a bölcsességfog pl. kiesőben van), idegzete gyöngül, agya finomul; jelenleg értelmi, racionális képességei predominálnak az intuitív, képzelő, okkult és morális

---

képességek rovására. Valószínű, hogy ez az állapot múltóban van, akkor aztán megint másképp fogja látni a világot, új kultúrformát teremt. A kultúra útja különben nem egyenes „fejlődés”, hanem hullámvonal, nagy korszakai pedig csigavonalon mozognak: vissza-visszatér kb. hasonló pontokhoz, s újra kezdi, de nem ugyanazon a vonalon, nem köríven, hanem spirálison. Innen ered a sok hanyatlás, visszaesés látszata, s ugyanakkor a haladás, a fejlődés látszata. Még sincs ismétlődés, mert a mozgás csigavonalú.

Nagyon megtisztelő, amit a Sziriatról írsz, pedig az a kiadás csak első nekifutás volt, tele van tévedéssel, hibával; azóta alaposan átdolgoztam, kijavítottam, de az alapelveket tartom, sőt megerősítettem, s az egész tárgyat kiegészítettem még három könyvvel. (Az utolsón most dolgozom.) Kiadásról szó sem lehet, szemléletük és egész problematikájuk ellenkezik a hivatalos felfogással. Az átdolgozott Sziriatra 57-ben már volt szerződése, de felsőbb utasításra felbontották, s kártérítést fizettek. Még az „Írás és a könyv” c. munkámat is ezen az alapon utasították vissza.

Hogy leveled többi részére feleljek: Vörös Marci csakugyan igen érdekes ember, itt kissé különcknek tartják, bizonyos, hogy eredeti egyéniség. Nyerges Palit nagyon szeretem és sokra becsülöm, ún. „igaz ember”, örülök, hogy jóban vagy vele, sokszor, melegen üdvözlöm. Kodolányi ókori regényeit nem olvastad? (Vízöntő, Új ég, új föld, Az égő csipkebokor.) Hogy úgy mondjam, Sziriat-témájúak. Kodolányival évtizedek óta benső barátságban vagyok, s tanúja voltam ezek létrejöttének, megszületésének. Szerintem nemcsak az ő legjelentősebb munkái, hanem egyetemes szempontból is azok.

Kívánok sikeres munkát a Tüzesgéphez, aztán az Alkémiahoz, – ez szintén nagyon érdekel. Még egyszer köszönöm a szívességedet, kedves leveledet, s üdvözöllek szeretettel: Nándor

Budapest, 1961.08.11.

Tudtam, hogy a Simbabwe érdekelni fog. Alapos tájékozottsággal készült. El tudom képzelni, hogy a romvárosok számos építménye csillagászati tudás emlékét őrzi. Ha átlapozod a Csillagnézők c. könyvemet, abban az amerikai csillagászatról szólva találsz hasonló utalást.

Mellékelten küldök egy Csillagnézőket, dedikáltam, talán nem veszed tola-kodásnak. Mondanom sem kell, hogy a könyv nem szó szerint az én kéziratom alapján készült. A szerkesztés kihúzott, beleírt. Nem lett a könyv rosszabb tőle, csak kissé más, mint ahogy én elképzeltem. Elküldöm – olvasásra – a Varázsinga és a Reformkor mérnöke c. könyveimet is. Mindegyiket nagyobbra terveztem. A Varázsinga kb. 20 éves kézírata megvan, a Vásárhelyi Pálról szóló könyv is sokkal nagyobbra indult. Néha beleolvasok egyikbe-másikba, nem is olyan rosszak.

Kodolányi Vízöntő c. regénye egyik legkedvesebb olvasmányom. Amíg a barátság szorosabb volt, sokat beszélgettünk Jánossal erről a könyvről. Ugyanilyen jó, de még szélesebb medrű az Új ég, új föld. Megvan mindegyik. A Mózes-regény is megvan. Sajnálom, hogy a Jézus-regény nem kerül kézbe, és hogy a Dávid királyról tervezett munkát már aligha írja meg.

Hadd pletykázzak. Tanárjelöltjeim mesélték a következőt: valamelyik professzor történelmi előadásait minden évben azzal vezeti be, hogy felhívja

---

---

hallgatói figyelmét: nehogy a Szíriat oszlopait elolvassák, mert abban egész más történelemszemlélet van, mint ami... stb. Mondani sem kell, hogy minden hallgató a Szíriat-ot hajkurássza. Könyved hihetetlen népszerűséget ért el. Én magam sokszor tartok előadást, és bizony gyakran fordulnak hozzám a te könyvedre hivatkozva. Jó lenne, ha megjelenne az új kiadás. Én azt hiszem, eljön az ideje, talán nem is nagyon sokára. Kár, hogy Pécssett nem kértelek meg, hogy hozd át a könyvtárba, és ott már délután elolvastattam volna.

Érdekes élményünk volt. Hazafelé jövet Kaposváron elmentünk Rippl-Rónai házát megnézni. Megindító élmény egy olyan nagy ember, mint Rippl lakásában nézelődni. Elgondolni, hogy ott élt, dolgozott, ott járta végig álmaiban a párizsi korszakot. Ismered Emlékezés-eit? Érdekes memoár a párizsi évekről. A Rippl-kastély a Róma-dombon van, remek kilátás nyílik a városra, szép fasor vezet be, gyönyörű parkjában Medgyessy-szobrok állnak elszórva.

Heyerdahl (a tavaszon tartottam rádió-előadást róla) a Húsvét-szigeten békaemberrel megnézte, hová vezetnek a sziget lejtőiről a tengerbe nyúló utak. Kiderült, hogy sehova, csupán a régi időkben a nádtutajok megrakására szolgáltak. Tudtad ezt? Engem nagyon meglepett. Egyébként Heyerdahl érdekes reneszánsz figura. A télen úgy volt, hogy megyek Skandináviába – sajnos elmaradt –, hát bizony nagyon fentem az elmémet a Heyerdahl-lal való találkozásra. Lám, kitűnik, hogy kollektív korunkban is milyen érdekes egyéniségek vannak. Ilyen Piccard is.

Nem tudom, olvastad-e a tízes-húszas évek legjobb ifjúsági íróját, Orbán Dezsőt? Az ezüstflotta kincse, Aranyföld, Sióparti nyárfás stb. művek szerzője. Most olvasom egy kéziratot művét, a Zenitet. A háború óta nem jelent meg. Öreg már szegény, nem járóképes, de szelleme friss.

Feleségemmel felejthetetlen őszi kirándulásokat szoktunk rendezni a Balatonhoz. Amikor a gyerekek már iskolába járnak, lemegyünk Siófokra, onnan áthajózunk Füredre és Tihanyba. Csodálatosan szép kora őszi napok ezek, amikor a természet nyugovóra készül, a Nap még melegít, remekül lehet az óriási üres vízben fürdeni. Elandalgunk a tihanyi templomban, az Óvárban, a csodálatos nyárfasorban, valahol megvacsorázunk, és az esti gyorsal hazajövünk. Ilyen emlékekből élünk aztán tavaszig.

Pécs, 1961.08.20.

Megkaptam a könyveket, nagyon örültem és örülök nekik, azt sem tudom, hogy köszönjem meg. Kiváltképpen megtisztelő és jóleső dedikált munkádat, mely így nemcsak kedves emlékem lesz, hanem jelentős hasznát is fogom venni.

Azért nem feleltem mindjárt, mert előbb elolvastam a másik kettőt, hogy a válasszal együtt küldhessem vissza. Nem akarok bókolni, pontosan azt kaptam tőlük, amit vártam, vagyis a szokottnál jóval többet. Nagyképűség, leereszkedés nélkül, egyszerűen és hitelesen megírt munkák, olvasmányoknak pedig élvezetesekek. Azért szeretem a jó ifjúsági műveket (szerfölött ritkák!), mert azt nyújtják, amire a laikusnak elsősorban szüksége van: a lényegyet közérthetően; ha most további szakszerű tájékozódásra szükségem lesz, pontosan tudom, hová s merrefelé induljak. Köszönöm a segítséget és az okulást. Kívánom, hogy a Varázsinga eredeti feldolgozásában is megjelenhessen. Örülök, hogy

---

Kodolányi jelzett munkáit oly jól ismered, s hogy közeli viszonyban voltál vele. Én is így voltam 20 éven át, egészen betegségéig. Akkor megváltoztatta életformáit, s írói programját is, kényszerűen. De a remekművek megmaradnak, s ez a fontos. Bizonyos, hogy ő a legnagyobb magyar regényíró, alkotó epikus.

A Szíriat népszerűségéről, elterjedtségéről természetesen én is tudok, s minden álszerénység nélkül örülök neki; csupán azt sajnálom, hogy nem javított, s legnagyobb hibáitól mentes alakjában ismerik az olvasók. Bizonyos körök anathémája a legjobb jel, és egyben jó reklám. Ha majd módja nyílik, hogy olvashasd, és kívánod, szívesen eljuttatom, mert mondanom sem kell, mennyire jólesik és fontos számomra az érdeklődésed.

Heyerdahl Aku-aku-ja nekem is megvan, igen szép német kiadásban; kutatásai korszakos eredményeket hoztak a hűsvét-szigeti problémákban, épp azért, mert szakított a régészet begyöpösödött pozitivizmusával. Ezekről, s az óceániai műveltségről felállított elméleteiről sokat lehetne és kellene beszélni. Főként meg nem oldott problémái nyitnak széles távlatokat.

Orbán Dezsőre jól emlékszem, rokonszenves és nemesfajta tehetség. Az ezüstflotta kincsét még gyerekkoromban olvastam a Zászlónk-ban, később a Sióparti nyárfást. Igen örülök a hírek, hogy életben van, s szellemi frissessége nem csökkent.

Kívánok szép és tartalmas kirándulásokat, használd ki, hogy módod van rá. Ha a Dunántúl szépségeit és kincseit látod, gondold rám, ki szűkebb hazám, a Dunántúl szerelmese vagyok. (Könyvet is írtam róla: Magyar Dunántúl 1944; sajnos, csak egyetlen példányom van belőle.)

Budapest, 1961.08.31.

A Csillagnézők sokkal tömörebb, mint amilyenek én szántam. A név- és tárgymutatót nem tudtam kiverelkedni, de azért használható. A hasonló irodalomban egyelőre nincs párja, mely adataival és olvasmány-jellegével hasonló lenne hozzá. Kínai papírra nyomták, eredeti az illusztrálása is, örülök, hogy tetszik és tudod használni.

Érdekes társaság volt nálam a minap. Dr. Karsay Géza főiskolai tanár közel 20 év óta foglalkozik a Gesta Hungarorum elemzésével. Munkája rövid összefoglalása a Magyar Könyvszemlében megjelent, jövő héten kapok különlenyomatot, s remélem, e levélhez mellékelhetem. Képzeld, az iniciálékban elrejtve benne van Anonymus neve, sőt képe is. Nagyméretű fotókat készített a címlapról, ultraibolya képek is készültek, és szennzációs dolgok derültek ki. A dominikánus kódexíró a cirádákba emberi alakokat, betűket, kutyát, mustármagot és még rengeteg jelképet rejtett el. Világosan elolvasható Pausa püspök neve, aki a kódexet írta. Az is érdekes, hogy az ultraibolya sugárzás három-négy réteget tüntet fel, még cirill betűs írás is rejlik a latin alatt. A tanulmányokról több cikk jelent már meg, a Könyvszemlében is jön majd a második rész, sőt valószínűleg könyv is lesz belőle. Ennél nagyobb történelmi felfedezés mostanában nem történt, s Karsay nevét fel fogja emelni, nagyon magasra. A Gesta Hungarorum sok adatát majd revideálni kell.

Másik vendégem dr. Bendefy László volt. Az ismeretlen Julianus c. könyve közismert, azonkívül számtalan könyve jelent meg. Az óriási akadémiai mű,

---

A magyar színtezések története első kötete megjelent, második előkészítés alatt van.

Érdekes volt ennek a két kutatónak a beszélgetését végighallgatni. B. Laci is szolgált egy szenzációval. A magyar középkori és kora újkori oklevéltanyag nagyon szegény; legalábbis így tudtuk. Most azután érdekes dolgok derültek ki. Egy Ferdinándy nevű egyetemi tanár – aki jelenleg Spanyolországban él – egy hercegi kolostorban hihetetlen tömegű magyarországi oklevelet talált. Kiderült, hogy Mária királynő a Mohács és Buda elfoglalása közötti időben jórészt evakuálta a budai várat, és így 63 társzekéren a levéltárak anyagát kimenekítette az országból. Nem tudni, hogyan került Spanyolországba, de tény, hogy ott van. Ha majd a spanyol könyv- és levéltárügy legalább olyan fejlett lesz, mint a magyar, mikrofilmen meg lehet az egészet szerezni, a történészek beleüthetik a tollat a kalamárisba, és hozzáfoghatnak a Mohács előtti kor történetének új megírásába.

Én is tudok valami érdekeset. Egy Ming királysír felnyitása alkalmával óriási óramű került elő. Vízióra és kerekésóra kombinációja a szerkezet. „Mennyei mechanizmus” a neve, amelyről két angol és egy kínai antikóra-szakértő könyvet írt „The heavenly clockwork” címen. A három és fél fontba kerülő könyvet vadászom egy idő óta.

Korábbi évtizedeimben naplót írtam, már régen nem írok. Persze az embernek el kell mondani a benyomásait valahol. Ím, most neked mondom el, amíg meg nem unod. Úgy hiszem, a Kürt utcában talán nem olyan hajszolt az élet, mint errefelé, s talán szívesen olvasod soraimat.

A budai vár bástyái alatt kószáltam történész barátommal. Nem is hinné az ember, mennyi rejtett érdekesség van Budapesten. Egész csontkamrák, régi falak, rejtett épületrészek húzódnak meg a senki által nem látogatott falak tövében. Egy barátom megígérte, hogy megszerzi a lehetőséget a még nyitva nem lévő királyi vár ásatásainak megnézésére. Ha sikerül, elmondom, mit láttam.

A Dunántúlról írt könyvedet ismerem. Gondolom, annak tízszeresét szeretted volna megírni, hiszen éppen csak ízelítő abból a nagyszerű tájból, amit Pannóniának mondunk.

Nyerges Pali barátom mondta egyszer, hogy – s én nagyon hízelgőnek találtam – mi (Te, ő és én) „pannon” emberek vagyunk. Úgy érzem, van valami igazság ebben. Én is dunántúli vagyok. Ötven évet éltem – megszakításokkal – Győrött, minden familiám dunántúli. Van valami ebben a tájban, ami még mindig római. Pannonhalmán, ha körülnéz az ember, szinte keresi a völgyben masírozó légiókat.

Óbudán lakunk. A házunkban római múzeum van, egykori katonai fürdő maradványait tárták itt fel. Nem messze tőlünk, a Flórián téren most ássák ki a fürdő többi maradványát. Az ablakunkból kinézve a Kiscelli kastély – ma városi múzeum – ódon épülete látszik. Arrább a Csúcshegy, melyen római villa volt, az utcánk végén van a nagy Amfiteátrum, ami még a Niebelung énekben is szerepel, másik irányban Aquincum terül el.

Mellékelten küldöm elolvasásra az Óra regénye c. könyvemet. Az óraművek kultúrhistoriáját írtam meg, és még ma is kapok érdeklődő leveleket.

A Sziriatban írod, hogy régi tengerészeti műszert emeltek ki a tengerből. Nos, ezt a műszert rekonstruálták, a Scientific Americanban nagy cikk volt róla. Napórával kombinált műszernek vélik, érdekes kerek szerkezete van.

Csodálatos új tudományág alakult ki, a víz alatti régészet. Ugyancsak érdekesek a holt-tengeri – kumráni – tekercsek is, de ezekről egész biztosan jó információid vannak.

Előtte vannak a gőzgép-könyvem dossziéi, de én most „iskolát kerülök”, azaz veled diskurálok a munka helyett.

Éppen ma jöttem rá egy izgalmas dologra: Cugnot francia mérnöktiszt gőzkocsija azért nem fejlődött tovább, mert Choiseul francia minisztert – aki az egész tervet pártfogolta – Dubarry asszony megbuktatta. Lám, így szólnak bele a nők a technika történetébe.

Belelapoztam egy óriási műbe. A 18. század elején adták ki Párizsban. A dominikánusok irodalmi működését ismerteti. Olyan, mint egy könyvszemle. Hihetetlen tömegű írásuk jelent meg, no és maradt kéziratban. Mindig irigykedve gondoltam azokra a kódexíró szerzetesekre, akik egész nap írópulpitusuk mellett ülhettek és írhattak. Érdekesen rajzolja meg őket János a Julianus-ban.

Fantasztikus könyvet kaptam. Tavaly voltam Bécsben, láttam a kirakatokban, de nem volt 180 schillingem, most aztán könyvtárból kihoztam. Und die Bibel hat doch Recht a címe. Végigmegy a Biblián és az idézetek mellett a régészeti eredményeket hozza. Szerzője Keller, újságíró. A mezopotámiai ásatásokról szólva sokat lehet olvasni az özönvívről. Neked okvetlenül el kell olvasnod ezt a könyvet.

Biztosan ismered Harold Lamb nevét (Omar Khajjám, Tamerlan stb.). Most jelent meg Világhódító Nagy Sándor c. könyve magyarul. Az a benyomásom, hogy Nagy Sándor rajongó volt, rögeszméje volt a hatalmas birodalom, melyet háború nem érhet.

Pannonhalmán ásnak. Úgy hírlík, a kvadraturát és az udvar egy részét ásták fel és alapfalak, faragott kövek stb. kerültek elő. Nem tudom, jártál-e Pannonhalmán. A kvadraturában az egyik oszlopfőn középkori ruhás építőmester alakja látható, alighanem a kolostort építő kőműves lehet. Sokszor kacérkodtam a gondolattal, hogy egy ilyen világhódító középkori építőmesterről regényt írok.

A gőzgépről szóló könyvem befejezéséhez közeledem, s majd az őszön másolom tisztába, kicsit ülök rajt. Ezután gyors egymásutánban egy fizikakönyv második részét és egy-két „kommersz” könyvet kell írni, azután érek rá a „nagy” témára, az Alchimia világára.

Holnap elseje, kezdődik az iskola. Kislányom a Zenekonzervatóriumba megy, a nagyobbik az egyetemre. Én szaladok az idővel, határidőkkel, szerződésekkel, újsággal stb. Abban a korban vagyok, amikor ég az ember kezében a munka. Hála Istennek, hogy ez így van.

Most jött Karsay cikkének különlenyomata, neked dedikálta; nagy tisztelőd. Egyébként a pannonhalmi főiskola tanára.

Pécs, 1961. szept. 11.

Leveledet, a könyvet, a különlenyomatot, mindent megkaptam, s nagyon köszönöm. Valósággal elhalmozol, részemről a viszonzás reménye nélkül, – s ezen nemcsak könyveket értek, hanem híreket és értesítéseket is, amik a legjobban érdekelnek a világon, s nagy hasznomra vannak, de itt, kürtutcai remeteségemben Nélküled nem juthatnék hozzájuk, vagy csak igen hézagosan.

Mint bizonyára gondoltad már, azért nem feleltem rögtön, hogy az elolvasott Óra regényével együtt küldhessem válaszomat. Tiszta örömet okoztál vele; a tárgyról nem szólok, az az érzésem, hogy így megcsonkítva is tökéletesen benne van a lényeg, sőt írói pluszként többet is ad a pusztá történetnél: egy nagyszerű műszer életének légkörét, környezetét is megeleveníti. Igen tetszett még, hogy az alkalmas szubjektív mozzanatokat beleszórtad, így élményszerű mind a megírása, mind az olvasása, – szívből gratulálok.

Én a magyar Középkor szerelmese vagyok; Karsay fölfedezéséről már hallottam, egy cikk nyomán közölték velem, hogy megfejtette Anonymus rejtélyét, nevét (Pócsa), kilétét stb. Égő kíváncsisággal, sőt izgalommal olvastam el a küldött lenyomatot, s úgyszólván boldog örömmel tettem le. Műkedvelőként foglalkoztam már írástörténettel, de mondhatom, nem egy részlete revelációként hatott rám: hiszen itt egy új tudományág nyílt meg, melyet talán miniatürológiának lehetne nevezni. Maga a fölfedezés magyar szempontból óriási jelentőségű, s türelmetlenül várom a tárgy teljes kidolgozását, eredményeinek értékesítését. Hálásan köszönöm, hogy dedikációs példányt szereztél számomra, elteszem legkedvesebb emlékeim és könyveim közé. Karsay tudtommal bencés tanár, szeretném néhány sorban megköszönni kedvességét, de nem tudom, helyes vagy elegendő cím-e: Pannonhalma, Főiskola? Légy szíves, jelezd, ha legközelebb írsz, s addig is, ha módod van rá, add át lelkes örömem és meleg köszönetem kifejezését.

Hallatlanul érdekes, amit Ferdinandy Mihály spanyolországi leletéről írsz. Ő is a mi emberünk, 1945 előtt írt munkáit mind ismerem, bőven használtam is, nagyszerűek; nem céhbeli tudós, – éppúgy, mint Bendefy, kit szintén nagyra becsülök, könyveit bírom – hálstennek, nem prof., hanem több annál: alkotó, új világításba helyezte a magyar ó- és középkort. Úgy tudom, 1945-ben ment ki, s legutóbb azt hallottam, hogy Portoricóban vagy Nicaraguában vagy hol egyet. tanár, spanyol nyelven adja elő az ókor történetét. – A Mária királyné által megmentett oklevéltárat bizonyára a Habsburgok vitték Spanyolországba, amikor odatették világbirodalmuk középpontját. Csak azt csudálom, hogy mindmáig rejtve maradt az egész akció. Fene a lusta spanyoljaiba, mert így most miattuk lesz, hogy ennek az ismeretlen kincstömegnek a publikálását már nem érhetem meg.

Idők jelének érzem, hogy az eltemetett múlt minduntalan feltámad sírjából, a legváratlanabb helyeken, nemcsak Kínában, Qumranban, Egyiptomban, stb., hanem nálunk is, ahol nem kisebb volt a pusztulás. (Esztergom, Visegrád, Budai vár, Phalma stb.) Te is jó helyen laksz: Óbudán, ott rejlik valahol Árpád sírja minden valószínűség szerint; miért hagyták abba a kutatást? – Qumranról két könyvet olvastam, egy franciát és egy németet, fel is használtam, s épp ezért kíváncsian várom a megjelenendő angolt; kérlek, értesíts, ha kapható lesz. Erről jut eszembe, hogy Örményországban, vagy hol találtak egy 1. sz.-ból származó, teljesen ismeretlen Jézus-életrajzot, vagy róla szóló iratot; félek, hogy kacsa vagy téves hír, mert Nyugaton nagy hírét verték volna már. – Keller könyvének címét egy nyugatnémet kiadói prospektusban olvastam, de csak a nyálam csordult, mint rendesen, ha ilyen árjegyzék a kezembe kerül; vajon melyik könyvtárból kaptad meg? Ti. könyvtárközi kölcsönzés révén én is meg tudom szerezni, s ha mostani munkámat befejezem, szükségem lesz majd

---

---

rá. – Az antikytherai régi műszer irodalma tudtommal gyér, öröndetes, hogy foglalkoznak vele.

Jólesik tudnom, hogy milyen elánnal dolgozol, mennyire tele vagy tervekkel és munkakedvvel; minden témád érdekel, s szívből kívánom, hogy rendre kidolgozhasd őket, barátaid és olvasóid örömére. Kis és nagylányodnak szintén kívánok minden jót, akadálytalan és sikeres továbbhaladást, k. Feleségednek pedig ismeretlenül küldöm tiszteletemet és kézcsókomat.

(Igaz: Phalmán sokszor jártam, laktam is; bátyám /Hildebrand Dezső/ bencés főisk. tanár, majd prof. volt /filozófia/. Van egy hipotetikus elméletem a Mons Sacer és a magyar címer eredetéről, éppen Anonymus egy helye alapján. Nagyszerű hely az, mindenképpen.)

Bp.1961.9.18.

Angliából jelzik, hogy a Heavenly Clockwork c. könyvet megküldik. Az ősi kínai órásművészet megismerése új fejezetet jelent az óraművek történetében.

Nem tudom, ismered-e a következő kiadványt: *A History of Magic and Experimental Science*. Most jelent meg a VII. és VIII. kötete, mely a 17. századról szól. Lynn Thorndike a szerző, az egyik kötet 695, a másik 808 oldal. Columbia University Press kiadása New Yorkban. Ára 80 shilling, azaz 4 font. Számunkra megfizethetetlen, de könyvtárközi forgalomban meg lehet hozatni. Engem egyelőre nem érdekel, de ha az Alchimiát írom, át kell tekinteni. Mondtad, hogy a mágia történetéről írtál, gondolom, nem lenne közömbös ennek az áttekintése.

Pesten a geofizikusok kongresszust tartottak, s azon foglalkoztak Atlantis kérdésével. Úgy látom, általános nézetként azt fogadják el, hogy az Égei-tengerben volt. Az Atlanti-óceán fenekén észak-dél irányban húzódó hátság közepén ugyanolyan hosszú árkot találtak. A Wegener elméletet látják megerősítve. A hátságon több millió éves lerakódások jelzik, hogy régóta háborítatlan kéregdarab, bár a régmúltban „húzott” volt. Az Égei-tengerre sok geofizikai, geológiai, művelődéstörténeti adat mutat. Mi a nézeted? (Herkules oszlopainak nem Gibraltárt, hanem vagy a Dardanellákat, vagy Peloponnésos két kiugró csúcsát gondolják.)

A gőzgépről szóló könyvem sok tekintetben érdekesebb az óránál is. Sok személyes élmény, családi esemény stb. került bele. Aki nem foglalkozik ilyesmivel, nem is tudja, az emberi művelődéstörténetnek milyen szenzációsan izgalmas fejezete a technikatörténet. Igaz, mostanában olyanok is művelik, akik műszakilag képzetlenek, mert úgy vélik, ez szabad vadászterület, s ezért sok marhaságot megjelentetnek.

Be szoktam menni a Váci utcai Idegen nyelvű könyvesboltba. (Kettő van, nyugati és keleti, az utóbbi főleg orosz műveket tart, a Váci utcai nyugatiakat.) Láttam egy Picasso-kötetet, 650 Ft. Nem is vettem kézbe, nehogy szívfájdalmat kapjak.

Úgy mondják, a művészet mindig tükrözi a kor szellemét. A középkor nőalakjai aszkéták, senkinek nem támad... szóval senki sem gondol semmire, ha látja a sovány szenteket. A reneszánsz szentjeinek már keble van, ők már nők, a barokk pedig életvidám alakokat mintáz. Nos, korunkban az absztrakció és a képszerű – naturális – ábrázolás viaskodnak. Melyik az igazi? Mindkettő, hiszen korunk az eszmei harc kora. Láttam néhány nyugati filmet, a teljes zűr-

---

zavar, a fiatalság tökéletes céltalansága nyilvánul meg. Érdekes különben – ezt Bécsben láttam –, a fiatalság nem jár templomba. Pedig szabadna, sőt néha kötelező is.

Az a sötét gyanúm, hogy korunk művészetének átláthatatlansága, útkeresése az atomkorszak félelmét tükrözi. Olyan korét, melyben a boldogsághoz minden anyagi erő adva van, csak éppen az erkölcsi erő hiányzik.

Egyszer régen beszélgettem K. Jánossal. Azt mondta, hogy Jézus gyerek és ifjúkorát az esszénusok között töltötte. Keresztelő János szerepét nem látom tisztán, azt hiszem, ő is esszénus lehetett. Ha igaz volna az örményországi Jézus-életrajz, a világ egyik legnagyobb szenzációja lenne. Tudsz róla közelebbit?

Nagy tervet forgatok az agyamban. Ha az egyetemen megindul és megmarad fizikatörténeti megbízatásom, egy kb. 40 éves nagy fizikatörténetet akarok írni. Eddigi gyakorlatomtól eltérően tisztán tudományos, akadémikus jellegű munka lenne.

Már Pécsen kérdeztem tőled, de nem sokat diskurálhattunk, s így valahogy elfelejtődött. Véleményedet kérem. Mint a Csillagnézőkben is megírtam, az asztrológiának évszázadokon keresztül voltak tanszékei, az alchimiának sehol. Nem tartották tudománynak? Titkolóztak?

Állítólag Heyerdahl is belátta, hogy a polinéziai szigetvilág nem Dél-Amerikából népesült be, hanem fordítva. A hűsvét-szigeti szobrokról újabban azt hiszik, hogy a szobrok az óceánon utazó hajósokra vigyáztak. Azért néz mind abba az irányba, amerre a hajósok eltűntek. Tehát valóban kultikus jellegűek, nem temetkezési emlékek. Mit szólsz hozzá?

Pécs, 1961.október 11.

Hadd feleljek levelednek azokra a pontjaira, amikre talán választ vársz.

Az égei Atlantiszról olvastam a Népszerű Technika cikkét, erről hosszasan elmélkedhetnék, most csak néhány kételyemre utalok röviden: 1. Platón Atlantisz-fővárosának tervrajza egészen szkématis, a szent városok szkémája; épp ezért sok helyütt megtalálták már, ill. megtalálni vélték, Tartessos, Cadix mellett, Marokkóban, sőt Dánia körül is valahol a tenger alatt. – 2. Heraklész oszlopai semmi esetre sem lehetnek a Peloponnésosi-öböl nyúlványai, ott nincs semmiféle „oszlop”, az öböl kijárata nem az ismeretlen tengerre néz, hanem épp az állítólagos anyaország felé; a két oszlop egymástól nem látható távolságban van. – 3. Schliemann bronzedénye és egyéb atlantiszi leletei részint nem léteznek, részint tévesen magyaráztak. – 4. Wegener elmélete zseniális, de még nem állta ki a próbát, sok az ellentmondó mozzanat, s az olyan, ami nem magyarázható vele. – 5. Az atlanti hátság (pl. ez is ellentmond Wegenernek) nagy része természetesen kezdettől fogva víz alatt lehetett, de találtak egészen recens, víz felett kialakult, s aztán lesüllyedt felszíni rétegeket is. Ilyenek után elsősorban az Azórok, Kanárik körül kell kutatni. Teneriffánál valaki a tengerfenékről kiemelt szerves maradványokat, sőt emberi készítményeket és reliktumokat, ezek tehát egykor a vízszint felett voltak, s elvileg Atlantiszról származnak. – 5. Az egész problémahalmazban elsősorban az egyiptomi emlékeket és hagyományokat kell tekintetbe venni, amikből Solón-Platón is merített. A görögöknek is volt ugyan valami Atlantisz-hagyományuk, ha nem

---

---

kölcsönvétel, de ennek roncsai csak néhány rítusban maradtak fenn elmosódva. A saisi pap görögjein pelaszgokat kell értenünk.

Ami a művészeti és ideológiai káoszt illeti, természetesen, hogy átmeneti állapotban vagyunk, innen a zűr és az ellentétes irányzatok. Szerintem az „új” realizmus a múlt maradványa, a reakció erejéből él, neve helyesebben tramplizmus, más szóval a materializmus művészeti lecsapódása. A jövő felé az absztrakt irányzat mutat, de nem ez lesz a jövő szava érzésem szerint, hanem az eszmei ábrázolásra törekvés (persze nem a Középkor formanyelvén). Általában, hogy a jövő milyen értékrendszert (etikait, szellemi, esztétikait, anyagit) fog kialakítani, nem tudjuk, csak annyi bizonyos, hogy nem a mi fogalmainkkal fog dolgozni (materializmus-realizmus-idealizmus-spiritualizmus), hanem újat teremt. Hitem szerint – s ez volna a lényeg – meg fogja dönteni az erőszak egyeduralmát (optimista vagyok).

Úgy látom, megvetted Burrows könyvét, most nincs időm foglalkozni vele, de egyszer még szükségem lenne rá, s akkor szíves engedelmeddel kérni fogom. Addig is fontos volna számomra véleményed, mond-e valami újat az eddig megjelentek után, amik ide hozzám is eljutottak (egy francia és egy német munka).

Az alkémiát, úgy vélem, azért nem fogadták be az egyetemi tudományok közé, mert a Középkorban már eltévelyedett eredeti útjáról, és kizárólag aranycsinálássá fajult. Ez egyébként már magában útját állta annak, hogy nyilvánosan tanítsák, mert mindenki a maga számára akarta megtalálni a bölcsek követ.

Az óceániai kérdésről még mindig fenntartom eredeti nézetemet, nem makacsságból, hanem meggyőző ellenadatok híján, és pedig: az ottani kultúra legrégibb és legmélyebb gyökerei elsüllyedt (igenis: elsüllyedt) földségek vagy egy mainál nagyobb archipelagus műveltségbe nyúlnak; ez elgyűrűzhetett Amerikába, s vehetett onnan hatást, a Nyugatról jövő beözönlés azonban elborította. Persze, amíg a mai tudomány kitart a dogma mellett, hogy a harmadkor vége óta nem történhetek geológiai változások, addig az Atlantisz-, Gondvána- és Mu-hipotézisek fantazmagóriáknak fognak számítani. Ne felejtse el, hogy néhány évtizeddel ezelőtt az Atlantisz-kérdésnek még a fölvetése is gyermekked hülyeségnek számított az exakt tudósok szemében. Most hirtelen renouveau-já támadt (a londoni Atlantisz Társ. folyóiratában pl. úgyszólván nyüzsgönek a szovjet Atlantisz-kutatók). Ez a renouveau is az idők jele, tünet, s meg fogunk élni egyet-mást, ha élünk. (Nb. a hivatalos álláspont ez volt: az egész Atlantisz-regét Platón szopta az ujjából.)

Nekem nincs semmi személyes újságom, dolgozgatok, mellékesen megint az orvosegyetemi könyvtárban végzek félnapos munkát havi 500-ért, ami nagyon, de nagyon kell.

Budapest 1961.10.16.-18.

A nagy Schliemann-nak volt egy unokaöccse – Paul –, aki megkívánta a nagy előd dicsőségét, és 1912-ben előállt azzal, hogy megtalálta Atlantist. Azt a mesét adta le, hogy mikor Henrik bácsi halódott, egy borítékot adott át neki, melyben fontos titkokat rögzített. Ezek szerint még 1873-ban Trója falai alatt egy hordót talált, melyben csontok, faragványok, szobrok voltak, azonkívül „rézarany” ércből készült tárgyak. Egy kisebb edényen a felirat: Kronostól, At-

---

lantis királyától. A feliratot föníciai hieroglifákkal írták; hogy ő hogy betűzte ki a jeleket, erről nem szólt. Elmesélte, hogy járt Egyiptomban, Afrika régi kultúrországaiban, Dél-Amerikában, és a legmeghökkenőbb adatokat, leleteket szedte össze. Hiába noszogatták, mutatná már meg leleteit, makacsul elzárkózott. A Schliemann-féle pétervári lelet még ma is kísért az irodalomban...

Feleségemmel a tavaszon Párizsba készülünk. IBUSZ utazással szeretnénk menni. Addig két könyvemből jön be dohány, és így talán meg tudjuk csinálni. Párizsban van a Conservatoire National des Arts et Métiers kétszáz éves múzeuma, a világ leggazdagabb természettudományi – találmányi, technikai – gyűjteménye. Lavoisier laboratóriuma, Cugnot gőzkocsija, a nagy francia fizikusok eszközei, Vaucanson automatái és még kb. 20 000 darab. Szeretnék ebben a múzeumban legalább két napot eltölteni. Igazgatója, Daumas nagyszerű könyvet írt a XVIII. sz.-beli műszerekről, már levelet és anyagot is kaptam tőle. 1939-ben készültem Párizsba, de akkor a viszonyok úgy alakultak, hogy már nehezen ment, s akkor Németországban jártam. Már megnéztem a bécsi, prágai, müncheni múzeumokat, de legjobban a párizsira vagyok kíváncsi. Tudtat például, hogy Pompadour érdeklődött az órák, műszerek iránt, csodálatos mikroszkópja volt? A szegény XVI. Lajos királynak pompás esztergája és műlakatos-műhelye volt, a zárhoz senki jobban nem értett, mint ő, és uralkodnia kellett, amikor utálta. Olvastad Feuchtwanger Róák a szőlőben c. könyvét? Pompás képet fest ebben Lajosról.

Leydenből kaptam egy csomó ismertetőt. Ugyanők tőlem kérnek anyagot, főleg magyar vonatkozásút. Így a pesti antikváriumok már két Jedlik-könyvre vadásznak. Egyet Várkonyinak, egyet a Rijksmuseumnak.

Persze mindez a levelezés, múzeumnézés belemegy a könyvekbe, előadásokba, az egyetemi stúdiumokba és majd a nagy fizikatörténetbe.

Bécsi ismerőseim jelezték, hogy megküldik – ajándékba – az Und die Bibel hat doch Recht c. könyvet. Ha érdekel, azonnal elküldöm. Páratlanul érdekes dolgok vannak benne.

Nemrégiben valamelyik lexikon szerkesztősege felkért, írjam meg életrajzomat 10-12 sorban, s persze a megjelent könyveket. Milyen érdekes. Akármit csináltam, nem tudtam magamról 8 sornál többet írni. Ennyibe belefért az az 50-egynéhány év, ami elsuhant felettem.

Miskolc felé utaztunkban Gyöngyösön megálltunk valamiért. Azt mondja egy atyafi, mikor látta, hogy érdeklődéssel nézek körül, hogy tudom-e, a múzeumpark vasrácsai a waterlooi csatában részt vett katonák puskáinak csövéből készültek. Nem, ezt nem tudtam. A városból kifelé megálltunk, hát Uramfia, valóban puskacsövek, több száz kerítésrúd puskacsőből. Alaposan megnéztem, régi kováspuskák csöve, a löporkamra kivastagodott, azonkívül a rozsdamarás folytán meglátszott, hogy miként hajlították össze a régi fegyverkovácsok a laposvasat csövé. Bementem az igazgatóhoz, nem tudott róla. Kijött, és ő is hümmögve nézte. Megígérte, hogy utánanéz. Miután elmúlt egy év, írtam neki, hogy mire jutott. Nem válaszolt. Az az érzésem, hogy Világos után a honvédek régi kováspuskái kerültek erre a sorra. A gyutacsos fegyvereket a Wenzel-rendszerű hátultöltőre alakították, de a régi kovásokat nyilván kiselejtezték, és így kerültek a főúri park kerítésébe. Waterloot a nép-képelet akasztotta hozzá. De a múzeum, mely benne tanyázik, nem tud róla.

Elovestam Zweig Balzac-életrajzát, és most olvasom N. Ribak Balzac tévedése c. könyvét. Elképesztő, hogy Balzac milyen naiv volt üzleti ügyekben, és ráfizetéseit, ostobaságait mindig tollával igazította ki.

Évek óta kísért a gondolat, hogy nagy könyvet kellene írni arról, mit jelent a művészet az emberiségnek, mi a szerepe az ember életében. A technika, tudomány, vallás szerepét tudjuk, a művészetekét nem látjuk tisztán. Annak idején elolvastam Ligeti Új Pantheon felé c. művét, mely közel járt ahhoz, amit én elképzeltem. Most kezembe került André Malreaux Stimmen der Stille c. gyönyörű munkája, ami ugyancsak ezt a kását kerülgeti. Lehetne „marxista” értékelést is adni, ami ugyancsak nem azt fejezné ki, amire gondoltam. A tárgy, amit át kéne tekinteni azonban olyan óriási, hogy ismereteim nem engedik meg, hogy becsülettel hozzányúljak. Így azután hagytam, sőt alighanem végleg hagyom is. Talán majd akad, aki megírja. Te nem gondoltál még rá?

Bp.1961.11.04.

Sikerült egy Dinamó regényét felhajtani, mellékelten küldöm. Én nagy szeretettel írtam, s ma is legjobb könyvemnek tartom. A szlovákok egyébként bemutatják az életében soha egy szlovák szót le nem író, egész életében a magyar tudományért és szabadságért küzdő Jedliket mint tót tudóst. Ugyanígy Kempe-lent és Petzvalt is tótnak könyvelik el. Ezelőtt pár évvel az Ifjúsági Könyvkiadó-nak felajánlottam, hogy írok egy ifjúsági regényt Mikoviny Sámuelről, a 18. században élt nagy magyar mérnökről, kartográfusról. Ajánlatomra nem kaptam választ, pedig azt is megírtam, hogy ez nemzeti feladat is, mert megérjük, hogy megtótosítsják. Tegnap vettem meg a Csehszlovák Kultúra könyvesboltjában a Samuel Mikovoni nagy szlovák kartográfusról kiadott parádés kiállítású, dúsan illusztrált könyvet...

Törökország délnyugati partjai közelében – Gelidonya foknál – békaemberek egy i. e. 1200 körüli időből való hajóroncsot találtak, vagyis a trójai háború idején került a mélybe. Rakományát kiemelték, finom réz, ón, tört bronzszerszámok tömegét, utóbbi egy bronzműhely selejtje lehetett, amit feldolgozásra vittek. Sok csiszolt drágakövet, kristályokat, lámpát, pecsét-nyomót, ételmaradványokat találtak. Rekonstruálták, és alakja a homéroszi idők hajóinak formáját mutatta. A fa egy része is megmaradt, mert kemény mészköiszap von-ta be.

Kérlek, beszélj magadról! Szeretném, ha leírnád mivel foglalkozol, miben mélyedtél el legjobban, fiatalabb éveidben mi kötött le, milyen tanulmányokkal foglalkoztál, stb. Úgy tudom, Kodolányival leveleztetek, mikor János a Vízöntőt és az Új ég, új földet írta.

Nyerges Pálival beszélgettem, lehet, hogy elmegy iskolához, ahol több ideje lesz alkotómunkára. Én sem tudnék annyit dolgozni, ha valami büroban kéne piszmo-gnom egész nap. Dolgoztam gyárban és hivatalban is, de egyiket se szerettem, épp a lekötöttség miatt.

Pali azt mondja, János nagyon mogorva, testileg rossz bőrben van. Én egy ideig leveleztem vele, de aztán nem válaszolt semmire. No mindegy, ez is hozzátartozik a zseni természetrajzához. Nekem a Vízöntő és a Julianus barát a legszeretettebb olvasmányaim maradnak.

Írom a Tüzesgépet, 2-3 héten belül befejezem. Legközelebbi programom a Gondolat számára A világmindenség titkai (népszerű csillagászat) és A fizika és a haladás c. könyv 3. része. Régóta húzódik, szeretnék Az ismeretlen Verne címen írni egy regényt, amely inkább regényes életrajz lenne. Egy vidéki barátom hajszolta fel az anyagot francia, cseh stb. irodalomból.

Életem legnagyobb, mondhatni fő művének a Marsigli, a magyar föld felfedezője c. nagy életrajzi regényt szánom. Bolognában is jártam dolgai után, végigutaztam a Dunát az ő nyomán, a könyvből 23 ív készen van, egyelőre a fiókban pihen. Azután a nagy fizikátörténet. Azt hiszem, azután nem is kell tovább tervezgetni, hiszen az óra lassankint lejár, s nincs, aki felhúzza.

Győrről jártam tegnap. Gyönyörű napsütésben, gépkocsival mentem, Tata-bányáig új, széles, modern autót van. Elméláztam kicsit a régi utcákon, ahol gyerekkoromban mezítláb ógyelegantem, és néztem az órászüzetek kirakatait, a fegyverboltokat – puskák, pisztolyok nagyon érdekelték – és még azt a sok látnivalót, amit az utca nyújt egy kisiúnak. Régi házunk jellegzetes, 18. század végi családi ház volt. Lebontották, s egy jellegtelen tucat-tervezésű épület van a helyén. Elszorult a szívem.

Henry Moore angol szobrászművész kiállítását néztük meg. Absztrakt művész. Persze ha az ember nem azt keresi a szobrokban, amit megszokott, esetleg szépnek is találhatja. Ő azt mondja, hogy érzelmi és egyéb tartalmat nem is szabad keresni, csupán maga a forma a térben adja meg a művészi alkotás lényegét.

Szeretem a művészeket. Frivol módon azt szoktam mondani, Isten után közvetlenül a művész következik. Ez alatt az alkotó embert értem.

Az írók boltjában lapozgattam a vendégkönyvet. Egy olvasó azt panaszolja, hogy egy idő óta nem látja Várkonyi Nándor nevét, mi van vele? Én is csatlakoztam az észrevételhez. Kíváncsi vagyok, válaszolnak-e.

A kínai kultúra általában nem érdekelt. Gyerekkoromban fokozódó érdeklődéssel olvastam Cholnoky Jenő A sárkányok hazájában c. könyvét, majd az egyetemen feszült figyelemmel hallgattam előadásait, de nagy általánosságban nem kötötte le figyelmemet. Tudtam persze, hogy ősi műveltségük meglepő fejlettséget ért el, de nem foglalkoztam vele. Most látom, az angolok 7 nagy kötetben kiadják a kínai műveltség foglalatát az európaiak számára (Science and Civilisation in China). Egy barátunk – fiatalasszony – most jött meg Kínából, ahol egy évet töltött. Antikváriumban vett egy 5 kötetes könyvet, amit 250 évvel ezelőtt adtak ki, hófehér rizspapíron, mely olyan finom, mint a cigarettapapír, s gyönyörű rajzokkal teli. Hozott egy lepkéhez hasonlító falidíszet, hogy az újszülött – akinek ajándékozták – élete könnyű legyen, mint a lepke repdesése; ecset áll ki belőle, hogy írásművész legyen, mandarinbojt és egyéb szimbólumok díszítik. A régi kínaiaknál, ha egy férfi elérte a pirosgombos mandarin rangját, akkor joga volt a temetőben ősei sírkövére a mandaringombot felvésetni, mert *nekik* köszönhetette, hogy az életben elért valamit. Cholnoky megfigyelte, miként rajzolt egy kínai kuli szénnel gyönyörű virágokat egy fogadó falára, és hosszú eposzt mondott a kétkerekű kocsi vágatása alatt a kínai alföldön. Mint-ha a Kalevalát vagy a Toldit mondaná el valaki autóvezetés közben.

Feleségem nemrégiben megjegyezte, hogy én vagyok az „óbudai Mikes Kelemen”, csak nem a „kedves néném”-nek, hanem Várkonyinak írok.

Roppant érdekes könyvet olvastam, Robert Prechtl: A titánok bukása címmel. A Titanic útját és katasztrófáját írja le a megjelent (és meg nem jelent) óriási anyag és a szemtanúk elbeszélése alapján.

A Die Bibel hat doch Recht fordítása nálam van, ha kb. 3 héten belül fel tudom dolgozni, elküldöm.

Jelenleg min dolgozol? Szeretném egyszer kéziratos műveidet elolvasni, nem tudom, elképzelhető-e?

A héten befejezem könyvem, és jövő héten kezdem az újat.

Pécs, 1961. nov.18.

Ma elszörnyedve eszembe jutott, hogy Karsaynak nem köszöntem meg becses és megtisztelő küldeményét, s a címet keresve nem kisebb elszörnyedéssel állapítottam meg, hogy hosszú, érdekes, cikkel bélelt leveledre nem feleltem még. Meg kell magyaráznom, mi okozta hallgatásomat, s vele ezt a lapsust. Először is a fiam házassága; ő is, a menyasszony családja is Szfehérvárt él, s minthogy itt tartottuk az egyházi esküvőt, mindenféle átigazolást kellett elintéztetni, a vendégeket elhelyezni, készülődni stb., aztán lebonyolítani az ünnepi cécot, végül várost mutogatni – mindez felforgatta életünk szokott rendjét. Pócsék rossz idő is vala, minélfogva feleségemnek és magamnak is sikerült egy alapos hűlést kifogni. Hát ne haragudj, ez volt az oka mulasztásomnak.

Hogy köszönettel vett leveledre sorjában feleljek: Az Atlantisz-kérdés geofizikai oldalát egyelőre talán hagyjuk, úgy sincs lezárva még. A Paul Schliemann-féle humbug dolgában Neked van teljességgel igazad; a londoni Atlantis f.irat nemrégiben újból nyomozást indított, de minden konkrét eredmény nélkül, az állítólagos hagyatéknak sehol semmi nyoma. Fontosabb ennél számomra is a Die Bibel hat doch Recht, ha csakugyan megkaptad és elküldheted nekem, nagy hálával venném; most ugyan más témával foglalkozom, de nyomban elolvasnám, kijegyzetelném, hogy később felhasználhassam. Burrows könyve ez idő szerint nem izgat, magyarul is megjelent, majd elolvasom, ha kell. Érdekes, hogy én is épp a napokban kaptam meg Eliot Christ.a.Culture-jét, engem érdekel, de úgy érzem, agyonelemzi a témát, mely nézetem szerint egyszerűbb.

Hogy mi a szerepe a művészetnek az emberiség életében, – csakugyan roppant nagy tárgy, s a baj az, hogy igen sokféle aspektusból lehet tekinteni. Mind helyes lehet, de melyik a leghelyesebb, a szög fejét eltaláló? Kant csak egy kétes definícióig jutott el (Szép az, ami... stb.) Ligeti elmélete nagyon jelentős, de csak egy a sok közül (történeti szempont), Malreaux viszont egészen egyéni, s talán nem eléggé széles alapú. A leglényegyet illetően a magam számára valami ilyesmit mondanék: Az emberi önkifejezés egyik módja, s ugyanakkor az ember és a világ viszonyának kifejezéséé. A kifejezésen van a hangsúly, vagyis lényege nem az ábrázolás (a realizmus), ez csak *egy* eszköz. Azonkívül a megismerés egyik módja is, azoké az ismereteké, amiknek megszerzésére a tudomány, a vallás, a filozófia, a technika stb. nem alkalmas; ez volt az oka, hogy az emberiség sokáig nem tudta, hogy művészetet űz, mint ahogy nem tudta, hogy tudományt, filozófiát, technikát művel, – s mindez belefoglaldott a vallásba, azaz a világhoz való viszonyának és önmagának kifejezésébe. Végül

---

ösztönös eredetű, alkati képesség, s innen van, hogy tkép nem szabályozható, stílusformáit, változásait, azaz kifejezőeszközeit az alkat módosulásai szülik.

Szívből kívánom, hogy a párizsi út sikerüljön s „lecsapódásait” szép új könyvekben olvashassam. Őszintén irigyellek is érte, s általában szabad mozgásodért, de látom, hogy meg kell dolgozni érte, tehát magára vessen, aki nem tudja megszerezni.

Újságom nincsen, megint félnapos könyvtáros vagyok dec.31-ig, ez a havi 500 ft. tartja orrunkat a víz színe fölött, viszont az elfoglaltság érezhetően hátráltatja itthoni munkámat: alig haladok, pedig teher már a nagy anyag, szeretnék túl lenni rajta.

Bp.1961.XI.30.

Kis lélegzetvételhez jutottam. A Tüzesgép kéziratát leadtam. Most készítem elő az illusztrációkat, a jövő héten felszabadulok egy időre. Nem sokra, mert május 1-re már új könyvet kell leadni, és egy másik tervezete is előkészítés alatt van. A kiadónál beszélgettünk a következő programról. A Táncsics az én „házi” kiadóm. A „szívből” írt könyveimet ő adja ki. Januárban talán sor kerül egy új megállapodásra, az Alchimia világ-át illetően. Kérlek, ha esetleg tudsz valami érdekes forrást, főleg kultúrhistóriai vonatkozású könyvet, folyóiratot, hívd fel a figyelmemet. Persze a dolgot nagyon nehezíti, hogy az alchimiában jóformán semmiféle rendszert nem lehet fellelteni. Az a gyanúm, hogy – főleg a magyar irodalmat illetően – nekem kell valamiféle rendszerbe állítani az egészet. Így pl. gondolkodom arra, hogy az alchimisták egy része valóban természettudományt művelt, másik része misztikus utakon járt. Alchimisták voltak a gyógyszerészek, kohászok is. Kazinczy apósa is nagy alchimista volt.

Bécsben jelenik meg az Universum, Natur u. Technik c. folyóirat. Olyasféle, mint az Élet és Tudomány, csak persze szebb kiállításban. Ebben láttam egy cikket: *Zauber im alten Mexiko*. Tulajdonképpen mutatvány-fejezet a *Gesammelte Abhandlungen zur amerikanischen Sprach- und Altertumskunde* c. könyvből. Az egész 5 kötet, 4624 oldalon, ára potom 2880 schilling. Talán valamelyik könyvtárral meg lehetne hozatni.

A világon egészen csodálatos dolgok vannak. Stockholmban a Tekniska Musee-ben ősi gőzgépek, 18. századbeli gépmodellek, fantasztikus régi műszerek tömege kínálgozik tanulmányozásra, Leydenben Huygens, Gravesande, a Musschenbroek család műszerei, órái, kéziratai, Londonban a Science Museumban Watt szobája, gépei, régi turbinák, a Royal Naval Museumban híres gőzösök gépei, Firenzében Galilei eszközei, Torricelli műszerei, Münchenben Guericke készülékei... mind... mind, amit én nem fogok látni. Dühítő, hogy olyanok, akik semmit se csináltak, bejárják a világot anélkül, hogy ezekre a helyekre a lábukat is betennék. Pedig hogy mennyit jelent, csak az tudja, aki ilyesmivel foglalkozik. Másfél éve voltam Bécsben, és fél napot a Technikai Múzeumban töltöttem, s ki sem tudom fejezni, milyen sokat jelentett számomra. Meglátom-e valóban Párizst, Stockholmot, csak a jó ég tudja.

Megérdemlem minden szemrehányásodat, jellemhibám, hogy nálam minden ilyen kihagyásokkal megy. Komoly okom – munka, betegség, egyheti influenzát leszámítva – a hallgatásra nem volt, de úgy emlékeztem, hogy karácsony táján beszámoló választ írtam (főként a Bibél-könyvről, mely nagyon tetszett). Egyformán múlnak napjaim, de. hivatal, este munka, stb., észre sem veszem az idő múlását. Fel is gyűlt alaposan a levél-restanciám, s kérek, ne vedd rossz néven, hogy megint csak kurtán írok, a könyvtárban, lopott időben. Mivel te aktív és eleven lény vagy (velem ellentétben), remélem, hogy neheztelés nélkül írsz majd egy beszámolót, s arra tisztességesen akarok válaszolni. Addig is, emlékszem, hogy tervezett alkémiáról írtál, tájékoztat is kérve. Magam annak idején nem foglalkoztam vele alaposan, mert a könyvtárközi kölcsönzés siralmas lassúsággal és hiányosan megy, s így nem ismerem a legjobb s legújabb forrásműveket. Arra azonban emlékszem, hogy kivált a magyar alkémia iránt érdeklődtél, ezt Szathmáry (??) igen jól feldolgozta: „Magyar alkémisták” címmel.

Egyelőre ennyit. Az igazság az, hogy nehezen bírom a telet, fáradt vagyok, az otthoni írásmunkám is vontatva, kelletlenül halad, a hivatali munka pedig nemcsak időmet, hanem erőmet is csorbítja. Mihelyt megjön a tavasz, fel fogok üdülni, mint rendesen. (Ebben az egyben hasonlítok Goethehez.)

Pécs, 1962. április 18.

Ha visszatekintek az elmúlt két hónapra, Isten látja lelkemet, nem találok semmit, ami érdekelhetne. Dolgozgattam, amennyit tudtam, idehaza, s bejártam a könyvtárba. Ez a mellékkeresetem, sajnos elsejével megszűnt, elég baj, igazán nem tudom, hogyan fogom pótolni, mert a drágaság kínosan növekedik. Arra gondoltam, talán fordításmunkát szerezhetek, de kissé körülszimatolva a pesti kiadóknál, látom, hogy lényegesen több az eszkimó, mint a foka, s a bennfentesek örülnek, ha maguknak tudnak kikaparni valamit. Most a pécsi rádiónál szimatolok, de egyelőre eredmény nincs. A Jelenkorba pedig évente legfeljebb 1-2 „dokumentumot” tudok becsúsztatni, de már figyelmeztettek, hogy ezek ne legyenek hosszúak. Evvel be is zárul az írói horizontom. Tant pis, nem esem kétségbe, ha eddig is megvoltunk valahogy, megleszünk ezután is. Fontos, hogy az itthoni munkám halad, noha lassan, de most, hogy „megszabadultam” a hivataltól, máris túrhetőbb iramot vett, hálistennek.

Amint látod, fölöttébb sovány beszámolóval tudok csak szolgálni, de megvallom, nem is kívánok nyüzsögni, Isten ments, s boldog lennék így, ha nem volna szükséges a mindennapi betevő falat. Azonban, éppen nem vagyok boldogtalan sem, végre itt a tavasz, van egy parányi virágoskertem, azt művelendem pihenésül, meg sétálok. S főlemelő vigasz, hogy munkám a legnagyobb szellemek társaságába visz, most éppen Pascal van soron.

Mondhatod, hogy sokat dolgozom. Ez csak látszat, az ember sokkal többet is elbír...na, ha nem kellene sok egyéb, nevetségesen primitív, mégis az élethez elengedhetetlenül szükséges dologgal foglalkozni. Pillanatnyilag kb. 100 esztendőre való téma pezseg a fejemben, s ezt mind meg kéne írni.

Szomorú kortűnet, hogy az 500 ft-os állásoddal kezdik a takarékoskodást a könyvtárban. A Monarchia idején is úgy volt, amikor elkezdték a Viribus Unitis csatacirkáló megépítését... lefoglalták a tanítók fizetését. Nem a százmilliókon, hanem az 500 koronákon, pengőkön és forintokon kezdődik a nemzetmentő takarékoskodás.

Az antikytherei lelet valami megdöbbenően érdekes kultúremlék – kereken kétezer éves, nem navigációs műszer, hanem csillagászati óra. Csodálatos, hogy kétezer évvel ezelőtt már ennyire komplex szerkezetet tudtak készíteni, mely a babiloni geocentrikus rendszer geometriáját őrzi, de már kiegyenlítő szerkezet is van rajt.

Ismerősök: Nyerges Pali tanít a Rákóczi gimnáziumban, jól érzi magát. Nemrégiben tárlaton láttam egy képét, remek. Hétfvégén lejár Káptalanfürdőre, és ott a kertben dolgozik. Egyébként lefest engem is. Egy órát már ültem az örökkévalóság számára.

Különös dolgokat tapasztal az ember. Csillagnézők c. könyvem sok igen jó bírálatot kapott. Ugyanakkor az Uránia és az Akadémiai Csillagvizsgáló tudományos kara óvatosan hallgat. Pedig az egyetemen a csillagásztörténetet ebből tanítják, és a fizikuskongresszuson is kiemelték. Érted te ezt?

Külföldi múzeumokkal levelezek. Képeket, katalógusokat, könyveket kérek, készülő új munkáimhoz lesznek illusztrációk. A napokban írt a drezdai Zwinger igazgatója, hogy szívesen jönne Pestre, s én mehetnék Drezdába. Megpróbáljuk elintézni, így a nyáron Drezda, Görlitz, Freiberg tudománytörténeti múzeumaiban bújárkodnék kicsit, és nálunk őt kalauzolnám.

A párizsi út olyan hallatlanul sokba kerül, hogy aligha kerülhet rá sor. Ha meg is tudnám spórolni valahol, csak megszenvednénk (6 napi párizsi tartózkodás 8600 Ft, azért ez sok egy kicsit).

K. Géza barátunk, Anonymus nagy kutatója újabban nem tanít, de tudományos tevékenységét töretlen erővel folytatja. Csodálatos elme, milyen kár, hogy eltemetve alig tud levegőre jutni.

Megjelent Wilkinsonnak, a híres sarkutazónak életrajza. Ő próbált először tengerelattjáróval az Északi-sarkra elérni. Amikor a Skate búvárhajó felmerült a sarkon, hamvait szétszórták. Ez volt a kívánsága, legalább hamvaiban jusson el a Sarkra.

Meghalt Piccard, korunk legnagyobb explorátora. Ő írja, hogy „Új tájakat felfedezni, megmászni a legmagasabb hegycsúcsokat, bejárni a világűr ismeretlen távlatait, bevilágítani az örök sötétség honába – íme azok a feladatok, amelyekért érdemes élni.” Én még hozzáteszem, hogy tanítani az emberiséget a szépre, érdekesre, könyveket írni, hogy elmondhassuk – érdemes volt élni.

Arra kérlek, igazítsd be magad rá, hogy nekem igen ritkán akad olyan mondanivalóm, amit érdemes volna közölni, csigaházban élek, szándékosan kerülve a mozgalmasságot, mert ez az életforma a céljaimnak legmegfelelőbb. Nekem is vannak terveim, illetve csak egy, de ez elég nagy terjedelmű ahhoz, hogy betöltse napjaimat, sőt éveimet, s nekem még sokkal inkább számolnom kell vele, mint Neked, hogy hátralévő időm nem határtalan. (Ha éppen tudni akarod, ebben az évben lépek 67-ik esztendőmbe.) Ha jól megy, ebben az évben talán befejezem a Szíriat-sorozat utolsó, negyedik részét, meglesz vagy 3000 flekk. Akkor előveszem még nyolc évvel ezelőtt megkezdett, de félretett Istenek és költők c. munkámat, az is kóstálni fog minimum egy évet. Tervezek ezenkívül egy „utolsó” munkát is, de az még messze van. S hogy el ne felejtsem, mindezekon végre kell majd hajtani a kellő javításokat, végső simításokat. Mármost nincs sok értelme annak, hogy beszámoljak, hogyan mászok fejezetről fejezetre kéz alatt lévő munkámban, s tájékoztassalak, mi a véleményem Locke tapasztalati bölcséletéről vagy Voltaire deizmusáról. U. is éppen a Felvilágosodáson dolgozom. Ami esemény netán történik velem, annak kurtán a végére járhatok, de az igazság az, hogy engem sem igen érdekel. Így pl. minekutána felfüggesztették a havi 500 Ft-omat, pótlásul némi pénzkereseti akciót indítottam: írtam egy előadást az itteni Irod. Színpadnak, de ezt elhalasztották a jövő évre, mert Könyvnapra lejönnek Veres Péterék, és kinyomtak a műsorból; írtam egy cikket az itteni Jelenkornak, legjobb esetben augusztusban jön, ha jön; írtam egy sorozat elegyes műsörtöltelékét az itteni rádiónak, de még nem kaptam választ; írtam egy-két-három levelet ide és tova, hogy vajon tavaly és tavalyelőtt és azelőtt beküldött és elfogadott dolgaim mikor fognak megjelenni, de nem kaptam választ, aminek oka, hogy maguk az illetékesek sem tudják.

Inkább áttérek levedre. Az már nem is lep meg, hogy ismét egy sor készületben levő, elkészült és tervezett munkádról számolsz be, hanem annak örülsz, hogy ha nem is simán és akadályok nélkül, de dolgozni tudsz, tered van a munkára.

Hanem valamit nem értek, legalább tucatnyi könyved jelent meg néhány év alatt, nem tudom számon tartani, mennyi van megjelenés, új kiadás előtt, munka alatt, azonkívül hányfelé írsz, hol mit dolgozol stb. – s még mindig nincs autód! Holott a te mozgékony természeted, életmódod és munkád mellett valóban nem fényűzés lenne, hanem szükséglet. Én bizony eddig azt hittem, hogy saját kocsidon utazgatsz. Hát kívánom, hogy mához egy évre legalább reményed legyen rá.

Kérded, értem-e, miért hallgat könyvedről a Csillagászok Kara? Kitűnően értem, szerintem ennek egyetlen, hiteles és tévedhetetlen magyarázata, hogy sikere van. A tudósok, a szakemberek sokat tudnak, de egyet ritkán: írni. Íráson persze nem pusztán az előadói készséget értem, szerintem az író-tudós ott kezdődik, hogy tárgyáról saját koncepciója van, ha alkalmi is. Ehhez nem elég az ismerethalmaz, tehetség is kell. Az igazi tudós, Barátom, jegyezd meg jól: „kutat”, de nem ír; nem szállhat le a pigra masszához, ennél magasabb feladata van. Figyelmeztetlek, hogy amíg sikereid lesznek, nem fognak iga-

---

zán bevenni a céhbe. Így volt Lambrecht Kálmán is, szemére vetették, hogy „ezerek” olvassák a könyveit. Hogy, hogy nem, mégse keseredett el, hanem tovább írta őket.

Bp.1962.V.18.

Örülök, hogy sikerült találkozoznunk, és kicsit saját környezetemben beszélgethettünk. Szép utam volt, este fél 8-kor már Pesten voltam, igaz, a kocsí ritkán ment 90-100 km sebességen alul. Ha én vezetnék, 60-70-nel döcögnék.

Bementünk a pécsvárad kolostorba. Aki olvasta K. János barátunk Julianus barátját, megérti, mennyire élveztem a régi vár hangulatát. Lent a templomban ősrégi oszlopok, keskeny lőréses ablakok, durván faragott kövek világa fogad. Az oltár helyén kőlap van a padlón, alatta ossarium. Az ásatások során előkerült rengeteg csontot hordták oda. A vezető szerint egy feltárt ülőfülkében teljes, ülő helyzetű csontvázat találtak. Nem tudok róla, hogy valaha is így temetkeztek volna, tehát valami szörnyű esemény emlékét őrzi a fülke. Talán valami bűntetés – élve befalazás – vagy gyilkosság történt, amelynek nyomát így akarták eltüntetni. Ha ezt János tudta volna, beledolgozta volna csodálatosan érdekes regényébe. A várfalról lelátni a dél-baranyai síkság felé. El tudom képzelni, a barátok miként sétáltak aranyló őszi délutánokon az udvaron.

Szombat, 1962.VI.23.

Jó hónap telt el azóta, hogy elkezdtem a levelet. Tudod, én tanár is vagyok, és az év vége elég bonyodalmas az iskolákban. Azután visszajött a csillagászat kézirata a lektortól, valami 60 oldalt újra kellett írnom. Képzelheted, hogyan dühöngtem. A *Tűzesgép* tegnap ment nyomdába. Igen szép lesz. Borítóján karikakúraszerűen régi mozdony látható. Így a kép kiemeli, hogy *nem szakkönyv*, a karikatúra mögött géprajztöredékek láthatók, ami kiemeli, hogy *nem szépirodalmi*. Ha nem szakkönyv, nem szépirodalom, akkor mi? Egy új műfaj, melyet Horváth Árpád alkotott, melyet nehezen akarnak észrevenni, de olvasóim lelkesedése nekem többet ér, mint az *Irodalomtörténet* nagyképű fejtegetése a műfajokról. Lassanként végigszánkázom az életet minden hivatalos elismerés nélkül. Nekem csak az olvasók elismerése marad.

Igen régi jó barátom Borsos Miklós szobrászművész. Együtt diákoskodtunk, néztam az indulását, külföldi útjait, hányódásait, beérkezését, visszacsúszását, újból felkapaszkodását. Imponál az a kitartó, szenvedélyes munka, amivel szobrait csinálja. Ő nyerte meg tavaly a carrarai nemzetközi márvány szobornő pályázat második díját. Volt kinn feleségével együtt. Sok érdekeset meséltek.

Harmadik hónapja a nagy *Technikatörténet* előmunkálatait végzem, azaz leveleket küldök múzeumoknak, gyűjteményeknek, könyvekért pampolom külföldi ismerőseimet. Olyant szeretnék írni, amit megemlegetnek. Közben írom a *Fizika és haladás* harmadik kötetét, megírtam egy cikket a Könyvtáros számára, egyet a Könyv számára (ez utóbbiba Thor Heyerdahl életrajzát).

Egy angol – ha jól emlékszem, Bertand – könyvet írt a mai technikai civilizáció problémáiról, és ugyanazt fejtegeti, ami már nekem is sok fejtegetést okozott: előrejut-e az ember erkölcsileg, „emberileg” a technika fejlődésével. A példák

---

– Auschwitz – bizony azt mutatják, hogy ezt csak a legnagyobb optimizmussal mondhatjuk.

Megnéztem az automatizálási kiállítást. Azonkívül is minden műszerkiállítást megnézek – ipariakat is –, hogy legalább nagyjából tájékozódjak. Sajnos azt kell mondani, hogy korunk a szakbarbárok kora. Szakbarbarizmus nélkül előrejutni nem lehet. Ugyanakkor szerte a világban olyan szédületes a haladás, hogy azt szemmel tartani szinte lehetetlen. Végül pedig nincs olyan elme, mely át tudná tekinteni az *egészet*. Nem fogja majd egyszer ez a körülmény lefékezni a fejlődést? Nem szólva az atombombáról, mely után már csak a furkósbót korszaka következhet.

János barátunk Akarattyán magába süppedve várja az Elkerülhetetlent. Egyszer azt mondta, tudja, mikor fog meghalni (ő hívó asztrológus). Én egyáltalán nem hiszek az ilyesmiben. Az ember már születésekor – génjeiben, sejtjeiben, idegeiben – magával hozza a halálokat is, aminek nincs köze az univerzumhoz. Túl kicsiny az ember ahhoz.

Pécs, 1962. július 6. (Kézírtásos levél)

Ismét akadt félnapos hivatalom: az itteni múzeumok könyvtárait rendezem és katalogizálom. 32 év könyvtárosság után ez már nem élmény, viszont élni kell. De tán még hozzájutok, hogy szabadon s a magam számára dolgozhassam. Így is megteszem, amit lehet, persze csak félkézzel, s ami a legrosszabb, szerfölött unom magát a hivatalba járást, a kötöttséget. – Sajnos, bennem már nincs meg az a bámulatos elán, amely Téged átlendít minden akadályon és torlódáson. Csodálattal szemlélem beszámolódat munkálkodásod tömegéről és eredményeiről. Ez utóbbiak a fontosak, nem a műfaj-elméleti problémák; az elmélet a steril agyvelők menhelye, – rágódhatnak anélkül, hogy alkotniuk kellene.

Mostanában megint kapogatok könyveket, elég jókat, s kéregetek is persze, ami engem elsősorban érdekel (tört., filoz., világnézeti dolgok, pl. egzisztencializmus [...]) Ami legjobban kéne, kultúrhist., sajnos sokkal kevesebb érkezik.

Természetesen roppantul vonz a technika és minden exakt tudomány, de ezek mint olvasót, tanulót. Ami azt a problémádat illeti, h. a technikai civilizáció hozzájárul-e az ember erkölcsi fejlődéséhez, azt mondhatnám, a kettő nincs közvetlen kapcsolatban. Erkölcsi fejlődés tkép nincs, az ember *viselkedése* sokféle összetevő eredménye; maga a technika és szerepe ebben a viselkedésben inkább következmény, semmint ok: egy ember felhasználja a technikát is erkölcsi igényei, jó és rossz törekvései, igényei kielégítésére. Abban a borzalmas erkölcsi süllyedtségben, amelyben most élünk, része van a technikának is, de szintúgy része van a jóban, ami mutatkozik. Az erkölcsi viselkedés gyökerében az ember természetétől függ, s ez csak igen nagy időhatárokon belül változhatnak. Alkati dolog, s épp ezért más aspektusból tekintem pl. az asztrológia kérdését is, mint Te. Kétségtelen u.is, hogy a Világ, a Kozmosz egységes nagy egész, melyben minden mindennel összefügg, a legkisebb atomtól a legnagyobb spirálködig. (Nincs kicsi és nagy – v.ö. relativitás.) Így a Föld s a földi élet is szerves része az egésznek; a Naprendszeren belül az összefüggés, az összehatás tagadhatatlan (évszakok, org.életritmus, termékenység, földtengely állása, ár-ápany stb.), de tagadhatatlan a távolabbi kozmikus hatások, sugárzások

---

létezése is, csakhogy ezek tudománya még pólyáskorban van. De annyit már kb. sejthetünk, hogy pl. épp a gének, kromoszómák sorsát, a fajfejlődést, s kivált a mutációkat sugárzások befolyásolják, s így föltehetőleg az ember egyéni alkatát és életsorsát is. Hogy ezen sugárhatások honnan erednek, milyen a természetük és működésük, nem tudjuk, de épp ezért a priori nem tagadhatunk semmilyen lehetőséget. – Másfelől mindenestre tény, hogy az ember, az emberiség ősidőktől fogva tudott e kozmikus összefüggésről, determináltságáról, s kultúrája nagyrészt ebből az intuitív tudásból sarjadt. Ezt sem lehet semmibe venni, mert az emberlény nem buta, szellemi szervei kétségkívül magasrendűek elejétől fogva. – A kozmosz asztrológiai felfogása szerintem alapjában véve helyes, csupán arra kell törekednie, h. olyan exakt legyen, mint az asztrológia. Ha ezt sikerül elérnie, u.olyan eredményre jut, mint az alkémia. Ez szintén őstudomány, s elejétől fogva az elemek átváltoztatásának lehetőségét tanította. Az exakt kémia tagadta a 20. sz. elejéig, de Rutherford (?) óta ez is szabályszerű alkémiát űz, mert átváltoztatja az elemeket. (Az aranycsinálás már elfajulása, dekadenciája volt az alkémiának.)

Igen sajnálom Kodolányit, hogy nincs öröme az életben, – pedig most lehetne: az Égő csipkebokrot németre fordítják, 1965-ben pedig kilenc nyelven fog megjelenni, azaz biztos a világsiker; magyar író ennél többet nem érhet el. – Velem is közölte, hogy horoszkópja alapján 68 éves korában fog meghalni hirtelen halállal. Bármint lesz, csak a legjobbakat kívánhatom neki, főleg lelki békét.

Neked pedig lehetőleg pihenő nyaralást. A Balatonra nem kíváncszom már, eltömegesedett, s a tömegember odaviszi rossz szokásait, közönséges ízlését viselkedéssel, építkezésekkel, pusztítással elcsúfítva az egyetlen magyar klasztrikus szépségű tájat. No de úgyszincs pénzem nyaralni, majd a Makár-hegyen sétálgatok, ha ráérek, – ez még romlatlan.

Budapest, 1962.VII.10.

A napokban kezembe került a Vigilia néhány régi és újabb száma. Meghökkenően érdekes cikkek vannak benne. Az 1962. áprilisi számban Rónay Györgytől olvasom, hogy Szerb Antalról, illetve az elhunyt író egy művéről szól. Mintha csak Horváthnak és Várkonyinak írta volna: „Varázs volt, aki iszonyodott mindenféle hókusz-pókusztól. Annak idején sokszor fölrották neki, főként tudományos körökben frivolságát: fürge szellemével, elragadó és meghökkentő asszociációival, s nem utolsósorban hatalmas világirodalmi tájékozottságával sokkal több nyugtalanságot keltett, semhogy rá ne próbálták volna sütni, hogy »komolytalan«, hogy a tudományban dilettáns...” Szerb Antal ilyenformán válaszolt: „Az álfrivolitás magatartása sokkal előkelőbb, mint az álkomolyságé...” Találónak tartom ezeket a sorokat, mert a semmit nem alkotó „steril” koponyák határvonalat húztak a „Tudomány” és a „Dilettantizmus” között, így került azután a három hét alatt elfogyott *Az óra regénye* az olvasókhoz, míg a tudósok előkelően távol tartották magukat tőle, a *Szíriat oszlopai*-ért pedig súlyos pénzeket fizetnek a fiatal történészek, akiket előbb elriasztottak a műtől. Cholnokyt, a legelragadóbb magyar ismeretterjesztő írókat sem tartották „komoly”-nak.

A természetnek meglepően nincs semmi érzéke a nagy és kicsiny dimenziók iránt. A fene tudja, az elektronnak is még hány részét fedezik majd fel,

---

mint ahogy a rádiótávcső is csak egyre tágítja a világegyetem határait anélkül, hogy valóban a határhoz közelednénk. Érdekes különben, hogy a világegyetem korát egy bizonyos időre becsülik (illetve a világegyetem azon részének, melyet megfigyelésünk alatt tudunk tartani). Az épülő virginiai rádiótávcső állítólag 38 milliárd fényévnnyire terjeszti ki a kutatás határát. Ha igaz, hogy a világegyetem tágulása később kezdődött, akkor az új távcsőnél nagyobbbat készíteni már nem is szükséges, hiszen „nem éri utol” azt a fényforrást, ami az induláskor útra kelt.

Túl kedvezően ítéled meg munkakészségemet, valójában többet és jobbat is produkálhatnék. Bár az is igaz, hogy barátaim, ismerőseim, iskolai kollégáim előtt elhallgatom, mivel foglalkozom. „Mit kerestél rajt” kérdéseiket nagyon nem szeretem. Még senki sem kérdezte: „Mit dolgoztál rajt?”

Szerte a világban utaznak a leveleim. Németül, franciául, angolul, sőt magyarul írva, távoli múzeumoknak, íróknak, kutatóknak. Többnyire választ is kapok. Könyveket, katalógusokat, fényképeket, hatalmas anyag gyűlik össze, az életmű téglái.

Olaszom Passuth könyvét, A harmadik udvarmester-t. Velázquezről szól. A csendes művészről, aki eseménytelenül élte le életét, aki valahol a borbélyokkal volt egy rangban, majd a palota klozetjeinek tisztán tartásáról gondoskodott, miközben festett...

Pécs, 1962. július 21.

Örülök, hogy a Vigiliát olvasod, én egy barátom révén jutok hozzá, aki járattja, most is várom tőle azokat a számokat, amelyekben Mihelics Vid ismerteti a nagyszerű francia jezsuita, Teilhard de Chardin elméletét az ember létrejöttéről a Kozmoszban. Könyvét az egyház nem engedte kiadni, dogmatikus óvatosságból, halála után adták ki az örökösei Belgiumban; címe: Le phénomène humain. Olvastam, nem győzött meg ugyan, de újszerű és megkapó távlatokat nyit, s ezért kíváncsi vagyok a hivatalos egyházi véleményre, mert Mihelics nyilván ehhez tartja magát.

Szerb Antalt mindig nagyon szerettem és tiszteltem, vonzott póztalan szellemessége, tudása, s ún. neofrivolsága valójában mély bölcsességet takart. Persze tetszett az is, hogy utolsó éveiben viszont ő vonzódott a mitológiák világa felé, mely az én igazi hazám; 1946-ban özvegye mesélte nekem, mily sokat foglalkozott ezzel, de ideje már nem volt írni róla. Másfelől meg tudom, hogy deportálása alatt hívő katolikusként viselkedett, egy ókeresztény mártír hősiességével viselte a szenvedéseket, mígnem állati kegyetlenséggel agyonverték. Hogy ilyen életek és sorsok létrejöhessenek, ahhoz valóban a mai világtérboly kell.

Érdekes, hogy én is a „mi” világegyetemünknek nevezem (a Varázstudomány ismeretelméleti részében) az ún. Univerzumot; a virginiai távcső majd kissé kitérít a határait, de a végéhez nem juthatunk el soha, lévén végtelen. A „mi” Világunk, mint Eddington kiderítette, most tágulóban van, s érdekes, hogy korát annyira teszik, mint a védikus filozófia állítja ősidők óta: kb. kétmilliárd évre. Ennyi ideig tart a Védák szerint Brahmá egy „kilégzése”; most azt szeretném tudni, vajon megkezdődött-e Brahmá „belégzése”, vagyis az Univerzum összehúzódása, – mert e kettő teszi együtt Brahmá egy napját, vagyis

---

a világkalpát. De ennek megfigyeléséhez egy-két milliárd év szükséges, s így aligha fogom megérni.

Pécsváradra feltétlenül el fogok menni, mert csak restaurálás előtti állapotában láttam utoljára, s vlszeg sok minden változatlanul maradt meg a régi időkből. Ami a befalazott csontvázról illeti, nem hinném, hogy bizánci fajta temetés történt volna, ellenkezőleg, arra gondolok, hogy az Árpádok egy időben talán előkelő foglyok internálására használták a klastromot, így pl. Vak Bélát is ott tartották, ott nőtt fel szabadulásáig. Lehet, hogy másvalakit nyomtalanul, temetés nélkül, sírkő nélkül tüntettek el titokban.

Az ember és a Kosmos viszonyáról, sorsáról, őstudományáról stb. én már régóta nem vitázom a pozitivistákkal, még kevésbé a materialistákkal, csupán maga a kutatás, az anyag érdekel, vajon micsoda új adatok kerülnek napvilágra; ezeket a magam módján értékesítem. És nem aggódom: ahogyan Atlantisz felmerült újabban a víz alól, ill. a tudomány süllyesztőjéből, fel fognak bukkanni a piramisok és a többi tárgyi és szellemi monumentumok is. 1954-ben megírtam az írás és a könyv történetét, ebben némiképp új, saját elméletet állítottam fel az írás eredetéről és történeti-társadalmi szerepéről az ókorokban. A kiadók elutasították, mert nem marxista; most – hallom – kiadták egy osztrák tudós írástörténetét fordításban, noha nem marxista, „mert nincs más, és a közönséget érdekli”. Ez persze a régi pozitívista történetet fújja, de még mindig jobb, úgy látszik, mint egy valóban korszerű, „haladó”, a helyesebb valóságot kereső vizsgálódás. Nb. nem bánom, hogy nem adták ki, inkább élek krumplin, mint hogy végigcsináljam a vesszőfutást a lektorok és egyéb szervek léniai közt. Velem ti. másképp bánnak, mint Veled, ki már mégis kitiportad helyedet a kiadói dzsungelokban, és fürgébb harcos vagy, mint én.

A sétálgató, peripatétikus filozofálás viszont tény, ez is volt, hálstennek; a görögök is szörnyű nép valának ugyan, mint a többi, de történetüknek van néhány kiteljesült pillanata. Aristotelész a Lykeion fasoraiban oktatta vitázva belsőbb tanítványait, Platon pedig Akademos kertjében, végül az alexandriai bölcsék és írók a Museion csodás, szökőkutas parkjában és márványcsarnokaiban éldelték a tudományok mézét, gondtalanul, a Ptolemaiosok jóvoltából. A peripatétika, Akadémia és Múzeum szavak pedig fogalmakká váltak.

E letűnt álmokképpel be is fejezem, csak annyit, hogy Passuth könyvét szívesen olvasnám, – erről legközelebb. Ifj. Schliemannról szintén.

Bp. 1962. VII. 25.

Érdekes, hogy a 10-ik, vagy nemtomhányadik könyvvel éppúgy kell viaskodni a kiadókkal, mint a legelsőnél. Sőt, helyesbíték, A dinamó regényénél semmiféle küzdelem nem volt. Elolvasták a kéziratot, azt mondták (Máté Károly, ismered), hogy „ragyogó”, és fizettek. Most egy kicsit körülményesebb.

Érdekes, amit a pécsváradai csontvázzal írsz. Elképzelhető, hogy egy alkalmatlan trónkövetelőt vagy más előkelőséget úgy tüntettek el. Nem hiszem, hogy valami Ubryk Borbála-szerű történet lenne.

Teilhard de Chardinnek egy művét dokumentációban olvastam. Ő azt mondja, hogy csupán a Föld az az égitest, mely értelmes lénynek helyet adhatott, vagyis a világ homocentrikus. Persze vehetjük geocentrikusnak is, mert ki a fene

---

mondja meg, hol van az univerzum közepe. Különben is a geometriai leírást aszerint változtathatjuk, hogy a koordináta-rendszer origóját hol vesszük fel.

Marsigliáról, a magyar föld felfedezőjéről (6 kötetes Danubius Pannonico Mysicus-a csodálatos könyv) eddig kb. 23 ívet írtam meg. Regényes, de tudományos hitelű életrajzot, a török háborúk korából. Végigjártam a derék olasz útjainak jó részét is, a Dunát Ulmtól Turnus Severinig. Milyen ragyogóan színes élet! Már puhatólóztam kiadóknál, vállukat vonogatják. Pedig ezt a könyvet tekintem életem fő művének, szeretném még kirakatban látni.

1962.VIII./?/16. Bp.

Balatonfüredi lapomat gondolom megkaptad. Meglepő jól éreztem magam. Sokat fürödtünk, esténként finom borokat ittunk, sétáltunk nagyokat. Megnéztük a Lóczy-barlangot, felkúsztunk a Jókai-kilátóra, elmentünk a Koloska-völgybe, stb. Jó idő volt, keveset olvastam. Csupán a kis Liszt-életrajzot és Doblhofer Jelek és csodák c. könyvét. Azután Márai Egy polgár vallomásait olvastam el másodszer. Érdekes író volt Márai. Kodolányi a Vízöntő Gubbubuját róla mintázta.

Voltunk Tihanyban Borsoséknál. Derék barátom naphosszat kalapál, szép szobrokat készít. Nagy társaság volt náluk. Én Passuth László mellett ültem, és a Velázquez-regényről beszélgettünk.

A Vigiliában olvasom, hogy megtalálták a legrégibb Jericho romjait. Úgy látják, hogy valamikor földrengés omlasztotta össze, talán föld alatti üreg dőlt be a város alatt.

Én is izgultam a szovjet úrhajósokért. Jó lenne hinni, hogy a tudomány reneszánszáról, a nemzetközi együttműködés hajnaláról és a béke kibontakozásáról számolhatunk majd be egymásnak...

Tudod, komolyan kezdjük latolgatni, nem kellene-e autót venni. Ha a nagylányunk befejezi az egyetemet, saját lábára áll, lehet, hogy veszünk. Akkor azután elmegyünk a szétszéledt barátokhoz, megnézzük Bátorligetet, távoli kultúremlékeket, belelógatjuk lábunkat a Tiszába, ahol a kis Túr siet beléje, megnézzük a Kutyakaparót. Higgyünk benne?

Pécs, 1962.aug.22.

Megint későcskén felelek, ezúttal azért, mert hálístennek visszatért a munkaképességem, s ki akarván használni szorgosan dolgozgattam, minden egyebet félretéve. Most a Schliemann-ügyet akarom helyreütni, cikkedet u.is félretettem volt, s a legutóbb elfelejtettem reflektálni rá, nem lévén a kezemben. A dologról a következőket tudom: Schliemann-nak két fia volt, első, orosz feleségétől Sergius, a görög Sophiától Heinrich; utóbbi 1878 után született, s így az 1912-ben, felnőtt korában a nyilvánosság előtt fellépett Paul nem lehetett az unokája; következőképp csak Sergius fia lehetett, ki anyjával, Katharinával Oroszországban élt, s az 1917-es forradalom alatt eltűnt. Amit 1912-ben közreadott, koholmány, de nem teljesen alaptalan annyiban, hogy Schliemann-nak volt tudomása Atlantisról, élete végén foglalkozott a témával. 1890-ben családjával együtt említette, hogy evégből még egyszer kiutazik Amerikába (Mexikóba), ahol

---

görög kutatásai előtt egyszer már járt. Feltűnt neki némely lelet hasonlósága (bagolyfejű edények stb.). Heinrich Párizsban halt meg, vagy ott élt halála előtt, s lehet, hogy letétbe helyezett atyja íásaiból valamit ott, de mit, nem tudni. Sophia 1934-ig élt, s ekkor Heinrich iratai még érintetlenek voltak. Mi lett velük, nem tudom. Valószínű, hogy Paul ezekre alapította koholmányát. A rézhordócska csakugyan megvolt, de az „Priamos kincsét” tartalmazta. Lehet, hogy Schliemann utóbb beletett egyet-mást, s az is lehet, hogy feliratos leleteket talált, de ő maga nem tudta a föníciai írásjeleket olvasni, az írás pedig, ha Trójában találta, aligha volt föníciai, hanem inkább minói (krétai), mert a görögök először ezt vették át, s csak később tértek rá a foinikra. A krétai B-lineáris írást néhány éve fejtette meg Vernis, addig senki sem tudta olvasni. Ennek az írásnak emlékeit Evans fedezte fel, Schliemann mit sem tudott Krétáról, tehát az írásról sem, s így lehet, hogyha kezébe kerül egy emléke (ami könnyen lehetséges) „atlantiszinak” vélte. Schliemann annyit tudott Atlantisról, amennyit akkoriban Donelly és Le Plongeon írtak róla; Kínában járván, úgy látszik, hallotta a buddhista mondát Mu szigetéről, mely elsüllyedt az Atlanti-vagy Csendes-óceánban. Ugyanígy láthatott valami papiruszt Pétervárt, ami valamilyen idevágó okból érdekelte, ezt aligha szopta Paul az ujjából; de ilyen papirusz ma Leningrádban nincs. Tény, hogy az örökké izgatott Schliemann az utolsó perzig tele volt tervekkel, s készülődés közben, váratlanul érte a halál Nápolyban. Bizonyosnak látszik azonban, hogy eredményekre nem jutott, ama „atlantiszi” tárgyakat és Schl. hozzájuk fűzött „felfedezéseit” Paul találta ki. Nézetem szerint az özvegy és főleg Heinrich hagyatékát kellene felkutatni, mert valami törög a haraszt alatt. Úgy tudom, Sykesék közzé is adtak egy felhívást ez irányban, de úgy látszik, eredménytelenül. Nem tényleges atlantiszi emlékekre gondolok, ilyenek nincsenek, hanem az öreg Schliemann és Heinrich kutatásaira, elképzeléseire az óamerikai és a mediterrán kultúrák rokon vonásairól. (Nb. Heinrich is járt Mexikóban, Peruban atyja halála után, nyilván az ő kívánságára.)

Nálam semmi újság, délelőtt bejárok a múzeumba, délután alszom egy csöppet, sétálok, utána dolgozom éjfélig, akkor lefekszem és olvasok. Az egészből csak a hivatalt unom, de muszáj.

Bp.62.8.27.

Schliemann érdekes egyéniség lehetett. H. A. Stoll: Der Traum von Troja c. könyvének utószavában olvasom, hogy Schl. 150 kötet naplófeljegyzést hagyott hátra, levelezéséből, feljegyzéseiből 60 000 lapnyi archívum maradt vissza. Az egész óriási anyagot a család felszabadította a kutatás számára, de 1954-ig nem akadt egyetlen akadémia, egyetem, múzeum, amely a feldolgozást elkezdte volna.

(Közbevetőleg. Mit gondolsz, ha a Gondolatban felajánlanád, hogy könyvet írsz Atlantis címen, és ebben megírnád mindazt, amit a tudomány és a sejtés Atlantisról tud, nem lenne jó „gondolat”? Most úgy látom, újból szabadabb szelek fújnak.)

Jericho alatt érdekes leletet találtak. Az oda lesüllyedt egyik lakos fejét plasztikus anyag vette körül, és az így képződött üreg később kitöltődött. Most egy valóságos emberfej mutat egy 6-8000 év előtti emberi arcot.

Tegnap ellógtunk Budapestről. Lementünk a Balatonhoz, majd átmentünk Kaposvárra. Útközben értük Somogyturt, ahol a régi turi uraság, Kunffy Lajos élt. Régi kúriája ma is megvan. Az öregúr idén halt meg 92 éves korában, özvegye még él a hűvös boltívek alatt. Kunffy festőművész volt, jómódú ember, aki azt festett, amit a szíve diktált, nem kellett senkihez se alkalmazkodnia. Sok évet töltött Párizsban. Az öreg hölgy, amikor meghallotta, hogy keressük, türelmet kért, és dámának öltözve, kikészítve jelent meg. Karonfogott bennünket, és úgy vezetett végig a műtermen, lakáson, ahol minden úgy maradt, ahogy a festő hagyta. Sok műve elpusztult a háború alatt, de ami maradt, az is szép gyűjtemény. Az öreg hölgy elgondolkodva megállt egy szép leányt ábrázoló kép előtt, és a következőket mesélte. A kép a galántai járásbíró lányát ábrázolja. Amikor a század elején Clemenceau (a „Tigris”) Magyarországon járt, katonatiszt fia – Michel – belehabarodott ebbe a szép, de üres (a hölgy szerint „tehén”) magyar nőbe. Bármit csináltak a szülők, a megvadult fiatal-emberrel nem lehetett bírni. Az öreg Tigris kétszer ideutazott, hogy a lány szüleinél közbenjárjon, de hiába, a fiú elvette a lányt. Az öreg rettenetesen felbőszült – a magyarokra. Két unoka született. A nő buta volt, sose tanult meg franciául. Kunffýékhoz járt át beszélgetni – magyarul, és végül elváltak. Az öreg aztán minden dühét kiöntötte – nos hol – Trianonban. Biztos, hogy nem a galántai bíró-lány okozta Trianont, de ha a Tigris mellettünk van, sok minden másként történt volna.

Jó húsz éve már, hogy foglalkozni kezdtem a botor gondolattal, hogy a művészeteknek az emberiség felemelkedésében (??!!) való szerepéről könyvet írok. Ligeti az Új Pantheon felé-ben megpróbált válaszolni erre a kérdésre, de senki sem követte. Beláttam, hogy olyan óriási a feladat, hogy a kenyérkereset mellett a hosszú évekig való adatgyűjtéssel nem foglalkozhatom.

Nem tudom, említettem-e? Még senki sem írta meg az ismeretterjesztő irodalom történetét. Kezdeni lehetne Pliniusszal, aztán Galilei, Musschenbroek, aztán a XIX. század, Verne, Flammarion stb. Talán még sor kerül rá.

Pécs, 1962.szept.25.

A legfontosabb tennivalóm: könyveim megírásának terveit ismered, s míg a végére nem érek, nincs értelme, hogy beszámoljak a részletekről. A vége még messze van.

A jerichói leletről, ill. egy régebbiről, évekkel ezelőtt olvastam a Geographic Magasinban – u.ilyen leleteket, többet is, ismertetett képekkel: valóban fantasztikus emberfejek, épségben; de úgy emlékszem, hogy az agyag-fejet (arcot) a lehúsolt koponyára mintázták rá eredetileg a temetéskor. Fantasztikus képek voltak, s nagy jelentőségű, hogy Jericho ie. 6-7000-ben már valódi, nagy kultúrájú város volt. – A szudáni duzzasztóval kapcsolatban olvasom, hogy a fontosabb monumentumokat meg akarják menteni, így pl. az abu-szimbeli barlangtemplomot, vagyis az egész hegyet (!) 60 méterrel magasabbra emelik; a mérnöki tervek már elkészültek, s úgy írnak róla, hogy technikailag megoldott a probléma, csak kellő apparátus szükséges (sok pénz). – Az ifjú Clémenceau-ról annak idején olvastam, hogy egy itteni nagy gyárban dolgozott mint mérnök, s belehabarodott a szép leányzóba; hogy ez

---

olyan buta liba volt, nem tétetett közhírré. A vén Clémenceau pedig anélkül is utálta a magyarokat, mint mindenkit, akik nem álltak a franciák mellé, vagy éppen – horribile dictu – a németek mellé álltak. A vérszomjas vén tigris nagy bűnöket követett el Európa ellen Versailles stb.-ben, de meg is bűnhődött érte, a legérzékenyebb pontján. Azt remélte, hogy mint a haza megmentőjét, közt. elnökké választják, s törvénybe iktatják minden időkre szóló nagyságát, dicsőségét. Ezzel szemben a választáson, – ha jól tudom – nem is jelölték, mindenesetre a nímánd Millerande lett az elnök, s órá többet a kutya sem pössentett. Ekkor átlátszó célzattal megírta Demosthenés életrajzát, mint az ő klasszikus elődjét, aztán meghagyta, hogy álló helyzetben, a halálban is „se dressant”, „aufrecht” temessék el. Ma már a franciák se büszkéek rá, Foch kapott dísz-sírt az Invalidesben, Napóleon sírja mellett, s még Hitler is tisztelgő látogatást tett sírjánál.

A művészetek szerepe az emberiség felemelkedésében? Először azt kérdezném tőled: *emelkedett-e* az emberiség egyáltalán? Más a haladás, más az emelkedés. A tudományok óriásit haladtak, de a rablókapitalizmus, a gengszterkommunizmus, az imperialista hódítások, a világháborúk, a diktatúrák, a népdeportálások és -irtások, a rabszolgatáborok, az atombombák stb. emelkedést jelentenek? Erkölcseileg és társadalmilag az emberiség soha olyan mélyre nem süllyedt, mint a 19–20. században, ezt az ellentűnetek nem törlik el, csak enyhítik. – A művészeti emelkedés? Minden kornak megvan a maga művészete, s minden kor eléri a maga művészi önkifejezésének, stílusának maximumát, a barlangi művészet óta. Ennyit mondok Neked én, de nem sérődök meg, ha neked más a véleményed.

Bp.1962.IX.28.

Amikor leülök Neked levelet írni, olyasféle érzésem van, mint mikor gyerekkoromban a leckeönyv alól előhúztam a Vernét, és titokban, nagy gyönyörűséggel olvastam.

Német vendégeink vannak. Sokat lehetne róluk beszélni. Talán csak annyit: csodálom Széchenyit, aki annyit ostromozta és úgy szerette népünket. Ő mondta: egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak. Így van ez, öregem. Ők a tudósok, gazdagok – és elámulunk, mennyire laposak, színtelenek, járatlanok a világ dolgaiban. Csodálkoznak mindazon, amit itt látnak, sejtelmük sem volt semmiről. 14-én indulok Némethonba.

Nem találnád ki, kitől hozott levelet a posta: Thor Heyerdahltól. Elküldtem neki a róla írt cikket, arra válaszolt. Küldött részletes életrajzot és egy érdekes levelet. Az Oslóba küldött levelemet egy itáliai lovagvárban kapta meg, mert vásárolt egy romba dőlt várat egy észak-itáliai hegycsúcson, rendbe hozatta, és ott él. Képzeld, Nándor, ha lenne egy lovagvárunk, ahol csak tudományos és irodalmi munkával foglalkozhatnánk... vagy csupán annyi jövedelmünk, hogy gondtalanul foglalkozhatnánk dolgainkkal.

A Gondolat – egyelőre szóban – értesített, hogy megköti a szerződést A technika történeté-re. Jaj, de gyönyörűséges munka lesz! A honorárium – amin egyébként autót akarunk venni – semmi ahhoz a szellemi élvezethez képest, amit megírása jelent.

Forgatom Otto H. Muck Atlantis c. művét. Az egész Atlantis-kérdés kultúr-historikumát bemutatja. Egyébként úgy tudom, a Gondolat ki akar adni egy Atlantis-könyvet, de az elsősorban geofizikai vonatkozású lesz.

Ja, németjeimmel kis balatoni körúton voltam, két napig autóztunk, Tihanyba kompon keltünk át, keresztülvágtunk a Bakonyon, időztünk Pannonnal, Győrött.

Budapest, 1962.XI.8.

Újból itthon, igyekszem visszarázódni a helyembe.

Melyek voltak a legnagyobb élmények? Legnagyobb kétségkívül a Sixtusi Madonna. Nándor, azt nem lehet elmondani, milyen szép. Ha profán szemmel nézzük, gyönyörű olasz fiatalasszonyt látunk rajt. Azt hiszem, négyszer mentem vissza a képhez. Óriási élmény volt a maya-kódex, előttem volt a Landesbibliothekban. Úgy mondják, szovjet matematikusok elektronikus számológéppel a gyakorisági teória alapján most hüvelyezik az értelmét. Annyit már megálapítottak, hogy az özönvízről szól. Ugyanazon könyvtárban ősnymtatványokat, és más, szemet-szellemet gyönyörködtető művet láttam. Neked is látni kellene.

Óriási élmény volt a Zwinger műszergyűjteményében Jost Bürgi órája. Ez a zseniális órasmester – aki mellesleg feltalálta a logaritmikus számolási módszert is – ugró másodpercmutatós órát készített. Saját kezűleg felhúztam és igazítottam az órán. Radebeulben megnéztem a Karl May-gyűjteményt, láttam a Medveölőt, az Ezüstpuskát és a Henry puskát; kezembe vettem mindegyiket. Eszembe jutottak azok az őszi alkonyatok, amikor régi kis családi házunkban az ablak mellett faltam a betűket, s képzeletben a Medveölővel kezemben jártam az őserdőket. Nos, a Medveölő hatalmas, nehéz fegyver, 13 kg a súlya.

Holnap viszem vissza a könyvtárba Jürgen Spanuth Das enträtselte Atlantis c., Stuttgartban 1953-ban megjelent könyvét. Az a meglepő megállapítása, hogy Helgoland Atlantis maradványa, és épületromokat találtak a bűvárok.

Erdekes különben, az én német vendégem – mint tudod, egy világhírű múzeum igazgatója – a legtökéletesebb közönyt és érdektelenséget mutatta. A fürdőn, evésen, boron kívül semmi sem érdekelt. Saját dolgaiból is én jobban és többet ismertem, mint ő maga.

Pécs, 1962.nov.22.

Látom, hogy meg vagy elégedve utazásoddal, s írásaidból ítélve, meg is lehetsz; csakhogy végre kijutott valaki, aki érdemes rá, s kellő hasznát tudja venni tapasztalatainak és élvezeteinek a mi számunkra is. Bizonyára elhiszed, hogy sokat tanultam belőlük. A Sixtusi Madonnáról már olvastam, hogy sikerült restaurálni – a háború alatt összecsavarva egy nedves kőbányában rejtegették. Én persze nem láttam eredetiben, de azért szilárd véleményem, hogy mint Raffael többi Madonnája, ez is szép, fiatal, egészséges olasz asszony, semmi égi áhítatot nem sugároz, mint a román és gót szentek; Raffael a földi szépség nagy művésze volt. – A mája írás (kódexek) gépi megfejtéséről épp nemrégiben került a kezembe egy német cikk, azt hiszem, a Landesbibl. tudósától; leírja az eljárást, s ha az eredmény helytálló lesz, nagy tudományos eseménynek

---

örülhetünk majd, mert a mája szövegek az egyedüli írásos emlékek az indián kultúráról. – Mayt /Old Chatterhand/ annak idején lelkesen olvastam, s tudom, hogy Amerikában járt ugyan, de azt hittem, történeteinek 90%-a költemény; úgy látszik, mégis saját élmények alapján szőtte regényeit, s mindenesetre ismerte az eltűnő indián világot. – Atlantiszt Helgolandnál, s általában a Keleti tenger partvidékein többször felfedezték már a víz alatt; az az erős gyanúm, hogy a régi gót főváros, Vineta, vagy más városok romjai ezek, amiket az emelkedő tengervíz elborított. Lehet, hogy abból az időből valók, amikor a Dogger-pad még szárazföld volt, a Rajna és a Themse összefolyt, s gyalog lehetett átmenni a brit szigetekre. Vinetáról több mondai emlék maradt fenn, már a 9-10. sz.-ban összegyűjtötték, ill. említették őket a krónikások. Azt az egyet azonban bizonyosra veszem, hogy nem Atlantiszról van szó.

Sok gyönyörűséged lehetett a technikai és műszaki múzeumokban, ezekért őszintén irigyellek, és kívánok még számos hasonlót. Meglepett kissé, hogy ezek a régi finom műszerek, gépek, órák milyen tökéletes szerkezetűek és készítésűek /nem mondhatok gyártást/, úgy, hogy ma is működnek, mintha semmi sem történt volna velük. Hát most majd lesz egy ideig kérődzniöd jóízűen, de bizonyára felvillanyozódva láttál újból sok munkádhoz is. Ehhez kitartást kívánok, a siker úgys meglesz.

Rejtélyként említéd vendégedet, a bamba német múzeumdirektort; arra gondolok, vajon milyen szolgáltatok révén jutott a magas polcra? Vagy talán apatikussá lett? Mind a két fajtára akad elég példa nálunk is.

Ha K. Jánosról megtudsz valamit, írd meg, mindig érdekelni fog, mint van, mi történik vele.

Dátum nélkül

Kedves Nándor.

Hol is kezdjem? Talán ott, hogy amire vártam, megtörtént. Aláírtam a szerződést a Gondolattal, *A technika regénye* c., 37 íves könyvre. 5 ív képmelléklet lesz, 32 ív szöveg és ábra. Szép munka, alighanem életem fő műve lesz. Ez most minden gondolatomat igénybe veszi, ezzel ébredek, ezzel alszom el. Úgy ismerlek, mint aki osztozol az örömben. Nem kicsiny dolog. Ilyen munka magyar nyelven nincs, és hogy engem bíztak meg vele, szinte alig felmérhető megbecsülést jelent. Eleget akarok tenni a kiadó bizalmának, és ezért szorgalmasan dolgozom.

A gőzgép történetéről szóló könyvemet a napokban kezdik nyomtatni, most végzem az utolsó korrektúrát, képek ellenőrzését stb. Ez már a harmadik kefe, ami után a gyártás jön. Majd „megleplek” egy dedikált példánnyal.

Megpróbálok az Unescóhoz fordulni, hogy tegye lehetővé néhány külföldi múzeum megtekintését. Saját erőből alig lehet, a németek ittléte is igen sokba került, s a külföldi utazás ilyen organizálása roppant költséges.

Hát a dolgot bizony elbajszoltam. Leveled kézhezvétele előtt másfél órával hívtam fel Jánost. Úgy gondoltam, örülsz, ha hallasz róla. Úgy képzeltem, te más vagy neki, sokkal régiebb barát, stb., én ezért érdeklődtem hogyléte felől, és – ó én számár – említettem, hogy Téged is érdekel, hogy és mint van. Nem mondom, hogy udvariatlan volt. Elmondta, hogy beteg, hamarosan kórházba

---

---

megy, nem ír, „és igyekszem minél kevesebb emberrel találkozni”, mondta. Felőlem nem érdeklődött, nem is szóltam semmit, megértettem hangulatát. Engem azonban nagyon kíváncsivá tettél. Szeretném, ha megírnád, vajon miért volt tavaly és most is oly elutasító. Ha valaha felkerestem, az a lelkes olvasó érdeklődése volt.

Pécs, 963.II.8. (kéziratos levél)

Először is örömmel kívánok szerencsét a „nagy” szerződéshez; ha Te úgy érzed, hogy életed fő műve lesz, akkor joggal sokat várhatunk tőle, eltekintve attól, hogy ilyen munka magyarul nincsen.

A terjedelem és a képanyag is minden jóval biztat, így hát a felsőbb hatalmak (az igaziak) segítségét kérem, hogy becsvágyadat és buzgalmadat semmi külső ok ne korlátozza. – Nagyon hálás leszek, ha megtisztelsz a Gőzgép egy példányával, kíváncsian – s tudom, hogy haszonnal fogom elolvasni.

Bp. 63.II.11.

Bonyolult levelezés után megkaptam egy szép könyvet Christopher Polhemről, a 18. századi nagy svéd feltalálóról. A könyv tele van facsimilékkel, pazar. Kezdek valamit svédül olvasni, azonkívül ebben német összefoglalás is van, s így egész jól megértem. Polhem tanítványa volt Swedenborg, aki – amíg nem kezdett a szellemekkel társalogni – kora legelső kohásza volt. Könyvet írt a magyar rézkohászatról. Hát így bolyongok a technika történetének századaiban. Ma délelőtt fejeztem be a 17. századot, és még ma új fejezetet kezdek „A nagy század” címen a 18. századról. Eddig kb. 330 flekkem van, és hol van még a gőz, az elektromosság, híradás stb. Jó lenne, ha adnának legalább három évet, és akkor három nagy kötetet írnék.

Örök témánk K. J. Egyre inkább meggyőződése, hogy a jelenkor legnagyobb regényírója. A magyar középkort úgy megírni, mint ő a Julianus-ban, Vas fiai-ban és Boldog Margitban senki nem tudta és nem tudja. Örök kár, hogy testi bánatmai állandó lelki depresszióval járnak. Tudom, sok maradt a tollában. Salamon királyról tervezett a Mózes-könyvhöz hasonló művet írni. A Jézus-regény elkészült, de nincs vele megelégedve, úgy tudom, nem kerül kiadásra. A honfoglalás kori regényciklus is tollában maradt. Csodálatos nagy elme.

Napokban nagy vita volt egy társaságban a Sziriat oszlopai körül. A vita lényege a következő volt. Már több helyen hallottam, hogy újszerű elképzelés szerint a földi élet távoli égitestekről ideérkező gyarmatosoktól ered. A forrást nem ismerem. Másik teória, amit Te képviselsz, hogy az emberiség földi kultúrája sokkal régiebb, mint gondoljuk, feltehetően atlantisi eredetű. Én elvileg védtem a Te álláspontodat, részleteket az új könyvből nem ismerek, s mint te is mondtad, pár meghaladott álláspont helyett új szempontokat, adatokat vettél fel.

Egy francia – ha jól tudom – jezsuita csillagász és geológus véleménye az egész világegyetem homocentricitásáról szól. A könyv dokumentációját olvastam, de újból nem tudom megszerezni, pedig szeretném, ha kezédbe kerülne. Roppant érdekes. [v.ö. 62.II.11., VII.25., 63. márc.2.]

Pár évvel ezelőtt, amikor nagylányom még kislány volt, emlékkönyvébe azt írtam: az élet annyit ér, amennyi szeretet van benne. Most másképp fogalmaznám. Az élet annyira boldog, amennyi munka van benne. Olyan munka, amit szeretünk, ami legbelsőbb énünkől fakad. Amikor a Szíriat oszlopaait vagy az Óra regényét írjuk, akkor boldogok vagyunk.

Úgy gondolom, az 1963-as esztendő azért lesz emlékezetes számomra, mert most summázom közel 40 év technikatörténeti tanulmányait, és mert olyant írok, ami belülről jön.

Pesten most bontják a Marokkói udvar ősi, kétemeletes épületét. Valamikor zsidó kereskedők lakták. Elnézem az omló falakat, a kifestett szobákat, a valamikor táncteremül szolgáló helyiséget, mennyi sors, tragédia, boldogság, bűn tanyázott ebben a házban. Mivé lettek? Ez e ház látta II. József katonáit, a pesti árvizet, a szabadságharc viharait, a II. világháborúban bombát kapott, most eltűnik. A sok egyéni tragédia, a sok fontos ügy mind hamuvá, porrá lett.

Bp, 63.2.26.

Nevezetes nap volt tegnap. A tüzesgép c. könyvemet, a 12-ik Horváth gyereket vehettem kézbe. Te is kapsz, és majd megmondod, hogy tetszik. Nemcsak géppel, szívvel is írtam. Közben készül az új. Lassankint a kéziratban a 400. oldalnál tartok, és még mindig csak a 18. sz.-ban bókászok. Szegény Bevilacqua Borsodi Béla bácsi mondta, hogy az embernek mindent ki kell adni, amíg lehet, mert az idő elszáll, és nem marad semmi.

Ma délelőtt az Egyetemi Könyvtárban néhány Corvinát tartottam a kezemen. Az egyikben titkos írást találtak. Beatrix írta. Hangzógyakorisági statisztika alapján megfejtették, találkozásról van benne szó...

Kislányom a szomszéd szobában Beethovent gyakorol. Istenem, micsoda lángeszeket hordott már ez a föld.

Pécs, 1963.márc.2.

K. J.-ról írsz. A Jézus-regény megjelenése nem rajta múlt. A témája nem „idő-szerű”, csupán egy részletét, Júdás önéletrajzát adták ki belőle (Jehuda bar Simon emlékirata); ez remekmű a remekműben.

Arról, hogy a földi élet kozmikus eredetű, két teóriát ismerek; az egyiket, ha jól tudom, Svante Arrhenius kezdeményezte: az életcsírák meteorokkal kerültek a Földre. – Azóta kiderült, hogy a baktériumok csakugyan kibírják a kozmikus hideget. Nemrég pedig két francia (?) biokémikus alga-félék nyomait találta meg meteorban. A baktérium vagy magféle csíra tehát az exakt tudomány állítása vagy elmélete. – A másik vélemény a teozófusok elképzelése: az élőlények különféle nemeit szellemi lények, a Föld pártfogói hozták el; így pl. a búzát a Vénuszról, egyenesen nemesített változatban. Ez így naiv elgondolás, ellenben realisabb lehetőségnek vélem, hogy a fajták és nemek kifejlődésében a kozmikus hatások (égitestek hatásai) tényleg szerepet játszanak: a nagy földkorszakok változásait szerintem okvetlenül kozmikus események okozták, ezekkel együtt az életformák, az élőlények nemei is változnak, és pedig olykor a földi milióvel nem magyarázható módon (faj-explóziók, mint a tudomány

---

mondja); mindenesetre a változások (klíma, földtengely elhajlása, jég- és meleg-korszakok stb.) egyes fajtákra kedvező hatással vannak, másokat elpusztítanak vagy elsorvasztanak.

A francia geológus jezsuita neve Teilhard de Chardin; egy könyvét és egy előadását olvastam, kétségtelenül zseniális, mégsem tudom elfogadni elmélete alapját és kiindulópontját, tehát végigvitelét sem: egyetemes, együtemű és egyöntetű Világ-evolúciót tesz fel, mely az Univerzum minden pontján állandóan folyik; hogy úgy mondjam, a teremtés egyre tart (ami más szempontból teljesen igaz). Én a földi élet-evolúció mai képét sem fogadom el, nagyon antropomorf és antropocentrikus; az egész Mindenségre átranzponálva pedig, mivel magyarázzuk a halott, kihűlt égitesteket és a keletkezőben levőket? – Teilhard-nak Nyugaton nagy híre, lelkes tábora van, egész tudós- és közéleti szövetség foglalkozik művei kiadásával és feldolgozásával. U. is míg élt, az Egyház nem engedte kiadni őket, mert elméletét nem találták eléggé kiérleltnek, s kivált az a pontja kényes vallási szempontból, hogy az ember valami másfajta, más minőségű lénné fog fejlődni. Teilhard engedelmeskedett; mint geológus és anthropológus sokat dolgozott, részt vett a pekingi csu-ku-tien-embermaradványok kiásásában is. Sok exakt művet írt, a párizsi kat. egyet. professzora volt. Amerikában halt meg, elméleti műveit halála után adták közlésre örökösei.

Pécs, 1963, március 17.

Nagy örömmel vettem a Tüzesgépet, köszönöm a kedvességet. Magam is íróember lévén, gondolhatod, mennyire Veled örülök, s átérzem, amit kézhezvételekor éreztél. Azt látom, hogy ura vagy a töméntelen nagy anyagnak, s a lehető legrövidebb formában, mégis részletes és tisztán kialakuló, szemléletes képet nyújtasz a gőzgépek technikájának történetéről és természetrajzáról. Érdekességekben sincs hiány, s a szubjektív mozzanatok beszövése igen élénkíti az előadást.

Ami magát a könyvírást illeti, fejen találtad a szöveget: „Nagy gyönyörűséggel írtam, és talán ez volt a legfontosabb” – tökéletes igazság, nem „talán”, hanem egész bizonyosan. Hasonlót kívánok a nagy technikatörténethez, – avval is bizonyosan így van és így lesz.

Mulatságos, amit Beatrix titkos üzenetéről írsz. Tekintve, hogy tüzes, kikapós menyecske volt, s a tudományok csak annyira érdekelték, amennyire egy reneszánsz-dáamához illett, azonkívül tudtommal a Mátyás elleni összeesküvésben nem vett részt, végül mert csak Mátyás halála után kezdett önállóan politizálni, azaz lehetőleg elvétni magát Ulászlóval, – mindezek alapján oda konkludálnék, hogy az üzenet randevúra szólt. Ehhez a tudós kódex kölcsönadása kitűnő, gyanút nem keltő eszköz és ürügy.

1963.IV.8.

Jelentkeztem egy társasutazásra Ausztriába. Pár nap Bécs. Ha megérem, jó lesz a Kärtnerstrassén ögyelegni, a Burg udvarán nézelődni. Elmegyek a Technikai Múzeumba és az Arzenál múzeumába. Másfél napot ezekre szánok, azután a hangszermúzeumot akarom megnézni, no és persze a kirakatokat, könyvesboltokat. Bécsben elgondolkodva szoktam nézegetni a Kapucinusok

---

templomában a sok emléktáblát. Régi ezredek emlékét őrzik, ulánusokét, tűzerekét, huszárokét, a régi K.u.K. regimentek kopott, néma emlékei ezek. Itt szolgált valamikor apám is, nagyapám is. Bécsben mindig egy kicsit otthon érzi magát az ember.

A könyvvel haladok, vagy inkább vánszorgok, gondolom, úgy 500 oldal körül járok.

A háború után úgy alakultak a dolgaim, hogy egész napokon át gyalogoltam. Ekkor sokat gondolkodtam, milyen lehetett a középkori fráterek világa, akik elgyalogoltak a párizsi Univerzításra, hogy hazatérve a puszták mélyén térítsenek, prédikáljanak. Van-e ma olyan nagyszerű eszme, ami olyan szenvedések elviselését is könnyűvé teszi, mint ami a vértanúk részévé vált.

Bp,63.5.11.

A napokban a Szabó Ervin könyvtárban voltam, és egyik osztályvezető barátommal beszélgettünk, mikor lelkendezve odajött egy fiatalasszony, és a Szíriat oszlopait tartotta kezében. Évek óta hajszolják hasztalanul, s most hozzájutottak. Csak bent lehet olvasni, ki nem adják. Amióta az egyetemen a hallgatóságot óva intik tőle, hihetetlenül népszerű könyv lett, kétszáz ft a „piaci” ára.

Olvasom a Discovery-ben, hogy Salzburgban, valamelyik múzeumban egy nikkellacél kockát őriznek. Kb. deciméter nagyságú, két szemközi lapja hengerfelület, melynek központja a kocka középpontja. Szénben találták, kb. 50 millió éves. A dolgot az angol folyóirat arra hozta fel, mert bizonyítékokat keresnek idegen égítetekről érkezett látogatókról. Kétségkívül mesterségesnek látszik, de hogyan került a szénbe? Írok Salzburgba, megkérdezem, milyen irodalma van, majd beszámolok.

Érdekes könyvet olvasunk a feleségemmel. Schratt Katalinról szól, és a ferencjózsefi idők eseményeiről sok meglepőt mond el. Különös érzés olvasni. Ez az elsüllyedt világ, amikor kisgyerek voltam, bár lombhullását élte, még ragyogott. Első elemista koromban még Ferenc Józsefre esküdtek a katonák.

A múlt héten író-olvasó találkozó volt az óbudai Irodalombarátok Körében. Elég nagy irodalmi társaság, az ülés egyetlen szereplője voltam „Különleges irodalom” címen. Szép számmal megjelent olvasóim ismeretlenek voltak számomra, és csak elámultam, milyen jól ismerik könyveimet. Jó két és fél óra hosszat tartott a hozzászólás-válasz, beszélgetés, s a végén egy csomó ember hazakísért. Ünnepezt író voltam egy délutánra.

Pécs, 1963, május 28.

Nálam semmi újság, a múzeumban katalogizálok csendesen, itthon dolgozgatok félgőzzel, félidőben, de csak megy valahogy a szekér. Egyetlen, de örvendentes változatosságot a külföldi könyvek érkezése jelent; mostanában elég szép számmal jönnek, háliszennek, s igen jók, értékesek is köztük. Ma is kell még két köszönőlevelet írnom, egyet Amerikába, egyet Párizsba. Erre nem sajnálom a portókötséget. Egyéb változatosság nem is lesz, nyugdíjasoknak nincs nyaralás, a mellékkeresettel nem jár szabadság. Igaz, hogy fúrás és fegyelmi sincs, viszont nyugalom soha és sehol.

Egy szívességre kérlek. Kislányom bélyegeket gyűjt, de úgy látja, hogy a bélyeg akkor érték, ha funkcióját betöltötte, vagyis levelet szállított. Ezért küldök borítékot, a kislányomnak megcímézve, hogy azután a bélyeget borítékkal együtt eltehesse.

Sokszor panaszkodtam már Neked, miért nem szeretnek az emberek engem? Mi az oka, hogy az iskolában százával osztogatott ajándék könyvek között egy Horváth sincs; hogy másokat jutalmaznak, küldenek külföldre. Írásaim a kollégák köréből csak lenéző legyintést váltanak ki („Mit kerestél rajt?”).

Még pár nap, és hajóra ülök. Pozsony, Hainburg, Bécs, Melk, azután néhány bécsi nap. Két nap és egy este. Ez alatt kell felhalmozni, elraktározni sok mindent, ami fontos, érdekes. Ki tudja, mikor adatik meg újból, hogy kinézzek a világba?

Július 9.

Megjártam Ausztriát. Szép volt, jó volt, tanulságos volt. Melkben láttam Napóleon kézírását, csodás szép barokk könyvtárat, régi órákat, műszereket, pazar kilátást a Dunára. Némileg Pannonhalmára emlékeztet, bencések lakják. Dürnstein várában a keresztetekre kell gondolni. Oroszlánszívű Richárdra, akit itt tartottak fogságban. Kremsben vidám mulatozásban vettem részt. Szép, ódon városka. Bécs, a mi Bécsünk persze sok érdekességgel szolgált. Az Arsenalban ott álltam a Gräf&Stift kocsi előtt, melyben Ferenc Ferdinándot agyonlőtték. Ott van véres waffenrock-ja. Hallgató, porladó emlék, pedig hát a világ átváltása, a korforduló ezekkel a sötét foltokkal kezdődtek, melyek még ma is láthatók az égszínkéek zubbonyon, fekete nadrágon és fehér kesztyűn.

Ugyancsak az Arsenalban óriási lánc fekszik az egyik csarnokban. A törökök ezzel zárták el a Dunát. Anatóliai kovácsok kézimunkája. Sok-sok magyar emlék van ebben a várszerű épületben. Mulatságos eset is történt. Egy autóbusról lemaradt az idegenvezető. Én vettem a mikrofont a kezembe, és én vezettem a társaságot végig Bécsen, a Prátertől a Kahlenbergig. Én magam is élveztem, a résztvevők is. Megállapították, hogy a legjobb vezetés volt. Különös érzéssel járja végig az ember a Hofburgot. Odaálltam Ferenc József írópulpitusához, ahol az audienciára jelentkeztettek névsora volt, s látni lehetett az öreg Jóska saját kezű piros ceruzás striguláit.

A kapucinusoknál ma az óriási idegenforgalomra tekintettel egész terem-sor – amit régen nem mutattak – látható, az enyészet és elszállt dicsőség termeit hangos terefere tölti meg. Persze a svájciak, amerikaiak, olaszok másként állnak Rudolf és Erzsébet szarkofágja mellett, mint mi. Az augusztinusok kriptájában apró urnákban őrzik a Habsburgok szívét, amelyek közül oly sok gonoszul dobogott ellenünk. A Hofburg mellett van a K.u.K. hadsereg emlékműve. 1618–1918-ig állt fenn a nagy ármádia. Apám is benne szolgált, nagyapám is.

Érdekes volt a hangszergyűjtemény, Brahms, Beethoven zongorája, Haydn kézírata és sok más érdekesség, kotta, hangszer látható itt. Mondani sem kell, hogy a Technikai Múzeumban egy fél napot töltöttem. Legmulatságosabb él-

---

ményem merő sznobizmusból fakad, beültem a Sacher teraszára, és megittam egy feketekávét (14 schilling, azaz kb. 20 ft). Ott ültem, ahol valamikor főhercegek, a Tiszák, Apponyi, Széll Kálmán és még oly sokan mások sütötték-főzték az osztrák-magyar politikát.

Hajóval utaztam. Sötét éjszakákon ácsorogtam a hűvös fedélzeten, hallgattam a hajó gép dohogását, néztem a partok körvonalait.

Fiatal koromban regényt terveztem a Dunáról, de ahogy az évek múltak, rájöttem, hogy a feladat túlságosan nagy. Kodolányinak kellene megírni. A dolgot később módosítottam, és a Duna nagy explorátoráról, Luigi Marsigliáról írtam valami 23 ívet. Be kellene fejezni, talán egyszer sor kerül rá.

Pécs, 1963, július 18.

Élvezettel olvastam úti beszámolódat, nagyon érdekes, és szeretnék figyelmeztetni rá, hogyha ritkábban is jutsz hozzá, mint mások, abban a szerencsés helyzetben vagy, hogy mint szakember, mint író és mint univ. kultúremler is, azaz triplán gyümölcsöztesz. Ez a fontos, s ezen nem változtat, hogy a gyöngyöket gyakran disznók elé vetik. Kb. hasonló a helyzet a közönyt illetően is, amiről panaszkodsz. Nem hinném, hogy kizárólag személyedben lenne az ok, hanem pl. professzionális környezetben a féltékenykedés, magyarul irigykedés, amit Magad is észrevettél; másoknál pedig a bizonyos mértékig kényszerű egocentria, mely a sűrű és nehéz elfoglaltságból, gondokból, a mai életformából ered, s elorsvasztja a szellemi, érzelmi, baráti szükségérzeteket, igényeket. Azt, amit Te vársz és hiányolsz: a morális /szellemi és értelmi/ bensőséges kapcsolatot csak valóban baráti, rokon érdeklődésű és igényű társ adhatja meg, s föltétele, hogy ő is kapjon, érezze, hogy gyarapodik általa, – mindez pedig ritka, az életben kettő-három akad. Ennek hiányérzete persze lehangoló, s az ok, ha érthető is, nem vigasz. Tán avval ellensúlyozhatod, hogy életednek így is, mindenképpen és mindenkor teljes értelme, termékeny tartalma van, s ezt semmiféle hiány nem csökkentheti.

Szívesen írnék magamról is néhány szót, de őszintén megvallom, nem találok elég energiát rá, s itt, a múzeumban írván, nem akarok túl sok időt fordítani a levelezésre. Ti. hasonló tapasztalataim nekem is voltak és vannak, sőt, súlyosabb természetűek, csalódások, nem egy éppen mostanában, s egy elevenebb pillanatban majd elmondok egyet-mást okulásul. Bizonyára érdekelni fog, miután mai „irodalmi életünkbe” nyújt némi bepillantást.

Pécs, 1963, július 18.

Kedves Anikó!

A mellékelt levelet, legyen szíves, adja át a k. Papának. – E kéresem kívül még azt szeretném kérdezni, vajjon csak borítékos bélyeget gyűjt-e, vagy kivágottakat és leáztatottakat is? Ti. ilyenekhez hozzájutok, s ha hasznukat veheti, szívesen becsúsztatom őket Papának írt leveleimbe.

Kívánok kellemes és tartós vakációt, sok szórakozást és pihenést.

Szeretettel köszönti: Várkonyi Nándor bácsi

A múlt héten lementünk kocsival Badacsonyra. Bementünk Tihanyba Borsos Miklós szobrászművész barátomhoz. Most jöttek meg feleségével olasz, francia, angolországi útjukról. Képzelted, mennyit mesélnek. Öröndetes, hogy egy ilyen nagy ember is hozzájut néha az ilyesmihez. Legnagyobb élménye – mint elmesélte – Henry Moore angol szobrászművésznél tett látogatása volt.

Most van az Akadémián a molekulaszpektroszkópai kongresszus. Bementem. Megnéztem a kiállított angol, német, magyar stb. műszereket. Hallgattam a sok francia, angol, orosz beszédet. Mondhatom, nagyon kicsi fiúnak éreztem magam.

Sokszor elmondtam, sok helyen. Új műfajt akarok teremteni, sőt már teremtettem is. Persze, hogy jogosult-e, életképes-e, nem tudom, azt majd eldöntik, ha érdemesnek tartják foglalkozni vele. Egyik kritikusom írta nemrég, hogy ha az ismeretterjesztő irodalom valaha olyan népszerű lesz, mint ma a szépirodalom, elsősorban az olyan könyveknek köszönhető, mint a Tüzesgép.

Talán említettem, hogy az Egyetemi Könyvtár katalógusában láttam, milyen sok Várkonyi Nándor-mű van. Reméljük, a kéziratban levő és készülő művek is hamarosan napvilágot látnak.

Kedd, 1963. VIII.27.

Nincs nagyobb örömem, mint mikor Tőled levél jön. Tudom, Nálad sok körülmény akadályozza a levélírást. Most nálam is közbejött valami: a kiadó a szerződéssel dec.1-i dátumot előrehozta okt.15-re. Ez azt jelenti, hogy naponként 5-6 órát kell dolgozni, azonkívül az iskolaév megkezdődött, más kötelező – hírlapi stb. – munkáim is vannak, ezért az elkövetkező hat hétben Neked sem írok levél-naplót, de ha nagyon meg akarsz örvendeztetni, írdál.

Pécs, 1963, szeptember 12.

Köszönöm legutóbbi változtatás forgatókönyvedet, – leveleid kb. olyanok számomra, mint a periszkóp a bűvárhajóknak: míg itt ülök Kürtuccám mélyén, Te helyettem is szemlélődsz a horizonton. Örülök, hogy jól telt a nyarad, szép is volt, hasznos is. Már számon se tudom tartani, hány munkád, s milyen lépcsőzetben halad konvoj gyanánt a kikötő, azaz megjelenés felé, – a kisebb egységekről (cikkekről) nem is szólva. (Ma úgy látszik, tengeri-hasonlat napom van.) A Balatonnál is helyettem voltál, mi – sajnos – évek óta nyáron sem tudunk eljutni sehová, okát mondanom se kell (anyagi). Pedig pl. éppen Kenesén éveken át nyaraltam, minthogy özvegy néném ott lakik, szép helyen, közvetlenül a parton, – de most már oda sem juthatok, mert a fiatalabb nemzedékek foglalják el a férőhelyet nyaranta. Talán még megérem, hogy újból mozoghatok kissé, ha tényleg való lesz, amit mostanában sűrűn rebesgetnek, hogy ti. Kennedy és Hruscsov megcsinálják a semleges övezetet. De azért nem álmodozom.

A pécsi Jelenkor szerkesztője nemrég járt K. Jánosnál Akaratyán, őt szívesen fogadta, mert szép cikket közölt a Julianusról és a Vas fiáról, igen tehet-

---

séges barátom, Rajnai László tollából. Mint Julianus-hívót, érdekelhet a dolog, úgy emlékszem, a júni. vagy júli számban jelent meg a cikk. Annyit tudok még, hogy K. J. mostanában emlékezéseket ír, ill. diktál a magnetoba, legutóbb József Attiláról az „És”-ben, mondják.

Hogy a barátságok kopnak, a hívek lemorzsolódnak, arról k. barátom, nekem nem kell oktatás, ebben tanár vagyok. Ha épp tudni akarod, jubileum felé közeledem: 45 éve vagyok író (1919-ben jelent meg első írásom), 40 éve működök ilyen minőségben Pécssett, s éppen most undorított ki a Jelenkor munkatársaságából a lap belső diktátora (nem szerkesztője), akit annak idején én indítottam el az útján. Pécs egyébként szülővárosom is, de íme, mint író, ki vagyok rekesztve belőle, jobban mondva Pécs irodalmi életéből. Hattyúdalom egy cikk a Sorsunkról, melyet 8 évig szerkesztettem, októberben fog kijönni. Hát ilyen jubileum is van.

Pécs, 1963, szeptember 18.

Egy szívességre szeretnék kérni, nem a magam számára, hanem „közérdekű ügyben”, s azért biztosan remélem, hogy sok munkád mellett is szakítasz rá időt. Párizsban a *független* fiatal magyar írók lapot tartanak fenn, Magyar Műhely címmel, tán hallottál is róla. Jó szándékú emberek, s következő számukat legnagyobb lírai költőnknek, Weöres Sándornak szentelik, abból az alkalomból, hogy most tölti be 50-ik évét. Minthogy W. 20-tól 30 éves koráig itt élt Pécssett, munkatársak voltunk, s azóta is barátságban vagyok vele, a szerkesztő felszólított, írjam meg W. S. pécsi éveit az ünnepi számba. A cikket most küldtem el. Azonban arra is kértek, ha lehet, segítsék megszerezni Borsos Miklós Weöresről készített plakettjének képét. Te épp utolsó leveledben említetted Borsost mint nemzedéktársadat, bizonyára közelebb ismeretségben is vagy vele, ezért igen kérlek, légy szíves M. M.-ék kérését neki tolmácsolni. Októberre kellene a kép, hogy kliséit csináltathassanak róla. Borsos kétségkívül szívesen eleget tesz kívánságuknak, s így kérd meg nevemben is, szíveskedjék, hacsak lehet egy kliséírozásra alkalmas képet küldeni a következő címre:

M. Pál Nagy 139, av. Jean Jaures, esc.3. Montrouge /Seine/ Franciaország

Kívánok újból szapora, kedves munkát, küldöm tiszteletem, s öllelek szeretettel. Ha nem terhel, értesíts az eredményről.

Bp, 63.9.26.

Borsosék válasza megérkezett. Nekik Tihanyban nincs képük, lehet, hogy Pesten van, de csak október vége felé jönnek vissza. Azt tanácsolták, forduljak Weöres Sanyihoz, és kérjem el a plakettet, és fényképeztessem le. Kerestem Sanyit, de sehol nem találom, telefonkönyvben nincs benne. Így azután pillanatnyilag zátonyra futottam. Ha pár hét múlva is aktuális lenne, és Miklósék Pesten lesznek, szólok nekik újból. Néztam Miklós katalógusában is, de nincs benne. Az Élet és Irodalom egy idei – nyári – számában láttam róla képet, de bizony nem tudom, melyikben, nem őrizem meg a lapokat, mert már úgyis kiöntenek a könyvek a lakásból.

Egyre kérek: légy olyan jó megadni Borsos tihanyi és pesti címét, én majd elküldöm Nagy Pálnak Párizsba: lépjenek érintkezésbe ők közvetlenül Borsossal, ez gyorsabb, mint ilyen kettős közvetítés útján.

W. Sanyit semmi esetre se keresgélj tovább, sőt ha véletlenül rátalálnál, akkor se említsd neki, mert nagyon nem tetszik neki a cikkem, s kereken lefújta a közlését. Többek közt abban igaza van, hogy számára kellemetlen visszhangja támadhatna itthon, belekapaszkodhatnának, mint minden más írásba egyébként, s erre nem szabad alkalmat adni. Így tehát én is visszavontam az iratot, s többé ne essék szó róla. – Azonban más cikkek bizonynyal meg fognak jelenni, s azokhoz szükséges lesz Borsos plakettjének képe. De most már kérjék ők.

Bp, 63.10.4.

B-ék leveléből úgy vettem ki, hogy nincsenek jóban a költővel. Úgy tudom, más régi barátaival sincs *már* valami jóban. Elég nehéz fiú volt mindig, és különben is, én még nem láttam olyan művészt, aki meg elégedve a róla írt cikkel.

Fene tudja, miért: a barátságok szétlazulnak. Egyre türelmetlenebbek, sérődősebbek leszünk.

Teilhard du Chardin világképét szeretném megismerni. Ahogy én látom, homocentrikus világképet alakított ki. Mi persze ezt nem tudjuk innét a Földről eldönteni, melyik világkép a helyes.

Befejezem, vár a 700 szemű szörny, amit nem egészen 10 nap múlva le kell adni.

Bp, 63, X.18.

Beadtam a kéziratot, jó 700 flekk, derekas munka volt. Két és fél kilót leadtam a testsúlyomból egy hónap alatt, a napi 4-6 óra munka egy kicsit megviselt. Most pihenek, persze nálam ezt nem heverészésnek kell elképzelni.

Képzeld, milyen ötlettel állt elő egy amerikai régész. Szerinte a piramisok óriási szivattyúk valának. A piramis belsejében hatalmas tüzek égtek, a megritkult levegő felszívta a vizet, és kilökte a sivatag felé. A piramisokkal tehát öntöztek. A szelepek – ami nélkül szivattyú nincsen – bősarkokon forgó ajtók voltak, de ezeket a sírablók összetörték. Sok egyéb mellett bökkenője az, hogy a kamrák magasan vannak, vizet pedig maximálisan 10 méter magasra lehet csak szívni. Azonkívül a piramisok kövei nem zárnak légmentesen.

Olvasom Ilja Ehrenburg Életem c. memoárját. Két kötet jelent meg eddig. Sok érdekeset ír a század eleji irodalmi életről. Sokat járt Párizsban, Spanyolországban stb.

Amerikából könyvet kaptam, Anne Morrow Lindbergh írta (az óceánrepülő felesége) Dearly Beloved címen.

Elseje után hozzáfogok az új könyvhöz. Camera Obscura, a fényképezés története lesz a címe.

Szegény Kennedyt kilőtték a sorból, kár volt érte, jó szándékú, becsületes embernek ismertük meg.

Irodalmi klubokban sok szó esik a fantasztikus irodalomról. Úgy elburjánzott keleten és nyugaton egyaránt, hogy már senki se ismeri ki magát a sok zagyvaságban. Az új hős nem a cowboy vagy a makrapipás detektív, hanem a bűváruhába bújt úrhajós, aki kormányozza úrhajóját – s féltékenykedni is van ideje – a csillagok között. A végén – gondolom – meghempergetik kozmikus porban és a relativisztikus rakétával előreküldik 10 ezer esztendővel.

A könyv megjelent, mellékelten küldöm. A közeledő Karácsonyra kívánok minden jót. Szeretném hinni, hogy a könyv és e pár sor jó egészségben talál.

Pécs,1963, december 19.

Tegnap vettem leveledet és a könyvet, nagy örömmel, köszönöm. Jól olvasatja magát, változatosan és mégis gördülékenyen van megírva, ébren tartja a kíváncsiságot. Ezenkívül nekem jó segédkönyvül szolgál, nem kell majd a lexikonokban keresgélnem, ha pontos adatokat vagy definíciókat keresek. Gratulálok.

A korszerű fantasztikus rémirodalmat háliszennek hírből se ismerem, sőt, az ellenkező véglet, az egzisztencialista irodalom se igen vonz. Ezekről nyugodtan alszom. Nagyobb baj, hogy az utóbbi hónapokban annyi minden tenivaló, baj, zűr, betegség gyűlt a nyakamba, hogy rendes napi munkámat és programomat sem tudtam elvégezni. Kétszer estem komisz influenzába, itthon renováltam kibeleződött díványunkat és egyéb romlásnak indult bútorzatunkat, a lakás egy részét is festetni kellett, stb. Egyetlen említhető eredményem, hogy Weöres Sanyiról szóló cikkemet januárban hozza a párizsi M. Műhely és a szombathelyi Életünk.

Mi van Karsai Anonymus-megfejtésével? Elnyomják eredményeit? Fölteszem az illető illetékesekről.

Benedek M. lexikonát átnéztem, jónak látszik, tárgyilagos, nem pofázik és nem köpköd. Hogy milyen a válogatása, azt persze így röptében nem lehet megítélni. Szívesen megvenném, ha nem lenne olyan magas, számomra kifizethetetlen ára. Vigasztaló, hogy külföldről elég jó könyveket kapok ingyen.

Egy barátom évek óta szívszakadva vágyik Itáliába, s most azt szeretné tudni, hogy nincsen-e külföldi ingyenes könyvakcióhoz hasonló felebaráti intézmény, mely honi pénztelen tudósok külföldi tanulmányújtját segívezné, garancia mellett, hogy a segélyezett kutatási eredményét könyvben foglalja össze (ez esetben Dantéről)? Ti. honi pénzekre nincs kilátása. – Te mindig saját költségeden utazgatsz? Vagy lehet esetleg meghívást szerezni? Barátom ösztöndíjra vagy meghívásra gondol. Ha tudsz valamit, írd meg röviden.

Kívánok Mindnyájatoknak szép Karácsonyt, boldog Újévet, Neked külön hasznos munkát és sok sikert (ez utóbbinak fokmérője az irigykedés).

Budapest, 1964. január 1.

Idei első soraimmal Hozzád fordulok. Mindazt kívánom neked, amit saját magadnak kívánsz. Én az olvasók nevében még azt kívánom, hogy minden kéziratod mielőbb lásson napvilágot.

Kérdezed, hogyan lehetne külföldre jutni? Jóhoz fordultál, majd meglátod, miért. A magyar irodalomnak igen nagy szüksége lenne egy jó Dante-könyvre. A magyar kultuskormányzatnak vagy az Unescónak tehát sürgős feladata lenne segíteni azt a fiatalembert, hogy művét létrehozassa.

Mondok egy analógiát. Van egy – nem egészen fiatal – író, aki egész élete során a technikatörténettel foglalkozott, és soha a hivatalos Magyarország egy büdös vassal nem járult hozzá fejlődéséhez. Tanítani kell neki évtizedek óta, és ha külföldre akar jutni, takarékbba kell dugdosni a pénzét. Mégis 13 könyvet megírt. Legutóbb az Unescohoz fordult, hivatali főnöke biztatta, majd később közölte, hogy egyelőre nem megy, stb. Végül kiderült, hogy 8 hónapja őrizi a fiókjában a levelet, amit ha idejében megmutat, talán másként történik. A – nem egészen – fiatal ember Stockholmba szeretett volna kijutni, a csodálatos Tekniska Museet megnézésére, de le kellett mondania róla. Most arra spórol, hogy Itáliába kijusson.

Tehát, kedves Nándorom, nem ismerem az utat. Egyszer kaptam az életben hivatalos dicséretet, azért, hogy megakadályoztam a Grab gyárak kifosztását; egyszer ezer forintot a TIT-től, mert munkásszállásokon szép előadásokat tartottam, és egyszer 3 ezer forintot egy kiadótól egyik könyvem nívódíjaként. 32 éves tanári szolgálatom alatt még nem vettek észre. No nem mondom, annak idején a behívójeggyel és adócédulával mindig megtaláltak.

Egészen bizonyos, hogy megvan a módja a hivatalos kijutásnak, de ennek titkát őrzik. Azt hiszem, a bársonyos, lábhoz tett nyelv nagyon fontos kellék.

Az újabban megjelenő Élet és Irodalom elég jó. Hetenkint megveszem, és pár félóra kikapcsolódást jelent az olvasása.

Olvasom J. von Kürenberg Katharina Schratt, der Roman einer Wienerin és Ötvevényi Olivér Ferenc Ferdinándról szóló könyvét. Az én nemzedékem még közvetlen hallomásból értesült egyről-másról, a császári és királyi hadsereg a mi gyerekkorunkban még pompázott, mi még közel állunk a történetekhez. Hallottam egy pletykát, hogy Ferenc József halála előtt megesküdött Schratt Katalinnal. Pompás regénytéma lenne! Úgy olvasom, hogy Schratt K. öregkorában kilószám tüzelte el levelezését, fényképeket és még sok más okmányt.

Most alighanem fáradt vagyok. Nem kívánom az öregkor derűs bölcsességét, nyugalmát. Szeretnék dolgozni mindaddig, amíg használni tudok. Tovább nem. Ronda természetem nem tudná elviselni, hogy másra szoruljak.

Budapest, 1964. április 7.

Szó, ami szó, elcsendesedett a levélváltásunk. Aggódtam, hogy beteg vagy. Gondolom, a tél megviselt. Hosszú, undok, és még nem is ért véget.

Termékeny munkában telnek napjaim. Való igaz, hogy az ember 50 és 60 között futja ki magát legjobban, ekkor még nem hanyatlak – nagyon – az erő,

---

az ember eléggé tájékozott a maga légkörében, egyszerűen én is kihasználtam ezt az időszakot.

Meghallgattam Heisenberg előadását. Érdekes dolgok vannak körülötte. Galilei és Einstein után közvetlenül ő következik. Új világképet alakít ki, ami nem mindenben konvergál a mi – hivatalos – világképünkkel, de elismerik és dicsőítik. Érdekes a világ „aszimmetriájá”-ról alkotott felfogása. A sugárzások a tér nem minden irányában folynak, és főleg nem folyamatosan, hanem lökésszerűen, kvantáltak, egy „kedvezményezett” irányban, ami kb. annyit jelent, hogy az elemek átalakulása mégsem körfolyamat, egy irányban halad a transz-uránelemek felé, és onnét... nos... erre a heisenbergi világképben nincs felelet.

Eloolvastam Zsigray Juliannától a Sugárúti palotát (Erkel és az Operaház regénye), a Tékozló életet (Reményiről szól), és merészen levelet írtam az íróknak. Nagyon megfogott óriási tájékozottsága. Közel egy évig bókászott levelem, mire megkapta – a rossz címzés miatt. Aranyos levélben válaszolt, s a jobb idők megjöttével találkozunk. Majd beszámolok róla.

Könyveimért befolyt egy kis pénz. Választhattam. Rekamiét és más hasonlót vegyek, vagy utazzak. Ez utóbbit választottam. Kislányommal együtt lemegyünk Itáliába. Egészen Szicíliáig nyomulunk dél felé, egy hónapot akarunk kóborolni a klasszikus világban. Nagyjából azon az útvonalon, amelyen én mentem végig 1938-ban. Milyen furcsa érzés lesz most nagylányommal ugyanott járkalni! Múzeumokat, városokat nézünk, utazunk, megyünk bele a világba, megfürdünk a klasszikus vizekben. Színes felvételeket készítünk, és itthon levetítjük.

A Technika regényének képeit készítek elő. Gyorsan elmesélem, hogy egy úr, aki hivatalos technikátörténész minőségben a fél világ múzeumait bejárta – mondanom se kell, államköltségen – (melyekről nyúlfarknyi, nagyképű cikkekkel írt), mélységes felháborodásában, hogy egy jelentéktelen kis tanár előáll és lelövi a nagy témát (600 oldalas könyvet mer a témáról írni), levelet írt a kiadónak, melyben oda konkludált, hogy nevezett szellemileg nem alkalmas ilyen feladat megoldására. A kiadó nekem adta át a levelet; bevallom, szó szerint ideggyulladászt kaptam. De a könyv elindult.

Ismered Thorndike nagy könyvét a mágia és a természettudományok történetéről? Itt Pesten nem tudom megszerezni.

Pécs, 1964. május 5.

Híreid közül leginkább az érdekel, amit Heisenberg-ről írtál. – Vajon hol lehetne minderről s tőle olvasni kielégítő mértékben? Egy régi (alaptalan?) gyanúmra keresnék benne feleletet: a világ szülőműhelye maga a tér, amit mi „űrnek”, világűrnek nevezünk. Bár, mint írod, a végső vagy első kérdésekre nála sincs felelet. Ám néha a negatívum is tájékoztat. Hálás lennék, ha te Heisenberg-ről tájékoztatnál.

A csúf dolog, amit az illető nyúlfarknyi tehetségről írsz, valóban felháborító, s megértem, bár sajnálom, hogy oly idegrázó hatással volt Reád. Bár sokat forgolódtál a kiadói és tudói dzsungelokban, a farkasüvöltéshez, úgy látszik nehéz hozzá szokni annak, akinek a füle és a torka nincs erre berendezve.

Budapest, 1964. május 19.

Kívánom, hogy érezd jól magad, jól végezhesd munkádat. Kár, hogy nem tudom olvasni kézirataidat, pedig a Szíriat új változatát boldogan olvasnám. Annál inkább, mert még mindig igen sokat beszélnek róla. Talán egy könyvről se annyit, mint arról. Sajnos, nem remélhetem, hogy valaha is Pécssett elolvashatom, inkább abban bízom, egyszer mégiscsak könyv lesz belőle.

A párisi magyarok lapja tiszteletre méltó kezdeményezés. Levegőt ad az eltávozottaknak. W. Sanyi nyilatkozata az Élet és Irodalomban legalább olyan meghökkentő, mint pornográf verse.

Az a gonosz lélek, az államköltségen külföldre járó áltudós, aki nem restelt tollat ragadni, hogy megakadályozza a Technika regénye kiadását, vörösebb Leninnél, de esküszöm, zöldebb volt Szálasinál. Ilyen alakok ágálnak, jutnak ösztöndíjakhoz.

Kicsit rosszkedvű vagyok, ne haragudj érte.

Pécs, 1964. június 1.

Köszönöm leveleidet és a könyveket. Átböngészttem őket, s roppantul örülök nekik, mert már így is számos problémámra leltem bennük feleletet, és pedig nekem kellemeset. A kivágott cikkíró halandzsája viszont mulattatott; az „ő” bölcselőik abban bájosak, hogy észre sem veszik, mikor cáfolják önmagukat; Haszthacsihtól Garaudyig és az iparkodó kezdőkig mind megegyeznek ebben.

Roszkedvedet megértem, de egyúttal kívánnám azt is, hogy túl tudd tenni Magad ezeken a jelenségeken és tüneteken: állandóak és meg nem változtathatók, most csupán megnőtt tömegükkel tűnnek ki a zúrból. Legokosabb tudomásul venni, ill. nem venni, hogy széllelbélelt csirkefogók oly sikeresen fogdossák a csirkét, és közjavakkal, közpénzekkel bélelik a bennük levő úrt. Persze, nem könnyű dolog beletörődni, nem könnyű morális közönyre szert tenni a világ iránt, de még mindig könnyebb és célszerűbb, mint a hiábavaló igazságkeresés. Vedd figyelembe pl., hogy most a magad erejéből mész Itáliába, mint független szellemi gentleman, hogy úgy mondjam. Már régóta ezt az elvet gyakorlom. Most pl. reményem van, hogy állandó fordítás-munkákat fogok kapni; fiammal megbeszéltük, hogy én ezekből a pénzekből, ő meg egy vállalt különkeresetéből annyit fogunk összekuporgatni, hogy kb. két év múlva együtt kimehetünk Párizsba. Régi közös vágyunk. Most képzeld el, mit kellene tennem, ha nem a magaméból, hanem valami megbízatással, hivatalosan vagy hasonló alapon akarnék menni, milyen eszközökhöz és módszerekhez kéne folyamodnom, s mivel kellene fizetnem érte? Ha módom nyílnék, sem volnék képes mindezt végbeinni, „elkövetni”, s a kötöttségeket vállalni. Ha a dolgoknak ezt az oldalát nézed, akkor sok mindenről le kell mondanod esetleg, de erkölcsi számításaidat bizonyosan megtalálod.

Nagyon jólesik, hogy annyira érdeklődsz munkáim iránt, sőt az átdolgozott Szíriatot szívesen elolvasnád. Én nem vadászok közönségre, de ha spontán jelentkezik baráti kívánság, készséggel, örömmel állok rendelkezésre. A Szíriat I. kézirata most fiam egyik barátjánál van, de nem kétséges, hogy hazajöttödig elolvassa. Noha egyetlen példány, nem félek értékjelzéssel postán elküldeni,

---

már többször tettem így „fontos” kézirataimmal, és sosem volt baj. Tehát nem lesz akadálya, hogy Hozzád eljuttassam, avval az aligha szükséges kéréssel, hogy úgy tekintsd és őrizd, mintha a Magad valamely egy példányban lévő kézirata volna. Avagy ha egyszer Pécsre jössz, mint készülsz, vagy pedig én megyek Pestre, átadhatom.

Említéd a Magyar Műhelyt és W. S. nyilatkozatát. Mindkettőről volna sok mondanivalóm, de majd egy nyugodtabb pillanatban. Az utóbbiról csak annyit, hogy kényszer szerepelt, s az egész ügy (a Tűzkút kiadása) igen sötét dolog.

Budapest, 1964. június 8.

Nagyobb társaságban – hivatalból hívták össze – szóba került a Szíriat. K. Gy. mondotta, hogy a Hörbiger-féle jégelmélet elfogadása miatt a könyv sokakat megteveszt az igazi tudományt illetően. Az igazi tudományt csak ő – és kapcsolt részei – képviseli. Én annyit jegyeztem meg, hogy lehet, hogy vannak hibái, de ezek jelentéktelenek az egész munka szelleme mellett. Azonkívül Kodolányi Víz-öntőjét és Új ég, új földjét ez a munka inspirálta, tehát világirodalmi küldetést töltött be. Megírása, mondanivalója olyan, hogy szerte az országban olvassák, dugiban terjesztik, és ma már semmi pénzért sem kapható. Nos, azért is szeretném olvasni, hogy a jövőben hozzászólhassak a felelőtlen kijelentésekhez.

Heisenberghez általában azok szólnak hozzá, akik nem értik, miről van szó. Ha valami elkanyarodik az orthodox marxizmustól, már le kell húzni. Való igaz, hogy a világot kialakító erők lényegéről alapján véve semmi lényeges ismerettel nem rendelkezünk. Az anyag és energia forrásai, a világegyetem felépítése csak érzékszerveink és műszereink hatósugarán belül kísérhető figyelemmel. Az ókori ember szabad szemmel figyelt, a barokk feltalálta a távcsövet, mi a rádiótávcsövet. Mit fog feltalálni a 21. és a következő századok embere? Hová fogják őket kitágítani a szemléletet? Ezt senki se tudhatja. Ezért nem szabad ellentmondást nem tűrően nyilatkozni.

Örülök, hogy párisi tervedet realizálni lehet. Most, hogy a világ kapui, ha csikorogva is, de feltárulnak, ki kell menni a levegőre. Előre drukkolok utazások sikeréért.

Budapest, 1964. augusztus 25.

Elmúlt a nyár, itáliai utazásunk nyara. Jún.22-én indultunk el, és júl.25-én értünk haza. Bécs–Velence–Róma–Nápoly–Palermo–Agrigento–Messina–Genova–Milánó–Brenner–Salzburg–Bécs volt a fő irány. Utunk során 25 városban jártunk. Bécsben, az Arsenalban láttuk egy tengeralattjáró parancsnoki tornyát. 40 évig feküdt az Adria fenekén A képzőművészeti múzeumban láttuk Pompadour márkinő mikroszkópját; Magny mester készítette. Csodálatosan finom, szép műszer. Egy bécsi család vendégei voltunk. Dr. Nagler múzeumigazgató laboratóriuma a pincében három helyiség, zsúfolva szerszámokkal, műszerekkel. Az öregúr ott tölti minden idejét, napi 5 órát pihen. Ő fejlesztette a technikai múzeumot mai alakjára.

Velencében legérdekesebb volt a Biennálé. Új korszak van születőben, talán a szülési fájdalmak tükröződnek az absztrakt művészet alkotásaiban.

Padovában Galilei katedrája mellett álltam, csodálatosak az egyetem régi dolgai, Vesalius boncolóasztala, előadóterme. És persze a Colleoni lovas szobor.

Vicenzában a Teatro Olimpico ötszáz éves színháza különleges élmény. Veronában a kolosszeum ma opera-előadásoknak ad helyet. Templomai filmre kíváncsiak. Este 9-kor miséztek – kint vakító világosság, bent gyertyafény, misztikum, romantika.

Cremonában Stradivari szerszámaikat, rajzait néztük meg, Bolognában felkúszunk a nagyobbik ferdetorony 500 lépcsőjén. Az egyik templomban a Casini által kitűzött délvonalon áthaladó napkép jelzi a délet.

Ravennában a bizánci építő- és mozaikművészet alkotásai ragadnak el. Nagy Teodoric síremlékéből komor fenség sugárzik.

Firenze szépségével nem lehet betelni. Megnéztem Galilei műszereit, óráit, felemelt – múmia – ujját.

Róma... itt 8 napig laktunk... ne fájj szívem...

Nápoly, Siena, Capri (San Michele... olvasva jobb), Agrigento görög templomai, kopár sziklákon, lángoló tájban, messze a fodrozódó tenger. Csodálatos. Megfürödtünk a tengerben, a tengerparton a II. világháború betoneroái sorakoznak.

Taormina. A görög színház pontosan olyan, ahogy Csontváry megfestette – nem lehet vele betelni!

A Brenneren búcsúztunk Itáliától, nehéz volt könnyeinket visszafojtani.

Pécs, 1964. október 26.

...ez a nyaram kivételesen nehéz és nyűgös volt, a legkellemetlenebb jó tíz évre visszamenően, határidős különmunkákkal terhelt, anyagi gondokkal, pénzhajszával nyomorított, be nem futó tdjakkal bosszantott, gyakori rosszulletekkel küszködő, stb. Nem tudtam leküzdeni rossz lelkiállapotomat, bosszantott tehetetlenségem. E percben is kábult vagyok, malom zakatol a fejemben, a koffein se segít, s vlszeg zavarosan írok. A mondottak miatt semmi érdemlegeset nem tudtam produkálni: egy cikk Shakespeare-ről a pécsi Jelenkorba, egy Babitsról a szombathelyi Életünkbe. Saját, igazi munkám, „Az ötödik ember” tavaly óta félbehagyva hever, remélem, novemberben újra elővehetem. Voltak persze jó pillanatok is, meglátogathattam fiamékat Fehérvárt, bátyámat Akarattyán, a velük való szellemi közösség révén az együttlét felüdített és sok hiányt pótol. (Bátyám nyug. egyet. tanár, filozófus, fiam ideg- és elmeszakorvos.)

Nagyon örülök jóleső érdeklődésednek a Szíriat íránt, készségesen küldöm, s kívánom, ne csalogdj benne. Ti. utoljára 57 elején foglalkoztam vele, akkor is csupán néhány bővítést-javítást ejtettem; azóta viszont nem egy ponton meghaladott az újabb kutatások miatt, de magam is gyűjtöttem anyagot. Vagyis ne tekintsd a munkát befejezettnek. Arra kérek, ne add át olvasásra senki másnak, s tán legjobb, ha nem említed senki előtt, hogy nálad van; e kérésre okaim vannak, kivált az, hogy illetéktelenek állandóan szimatolnak, ki min dolgozik, s tartja fiókban, ami gyanús. Nézd el a gépirat kócos állapotát: 57 elején, emlékezetesen zűrés időkbén, kapkodva ütöttem össze ebben a formában, mert a Magvető akkor bekérte kiadás céljából (tehát nincs benne veszedelmes anyag),

---

s szerződött is velem, de a vezetőket hamarosan leváltották, s az új igazgató felbontotta a szerződést.

A nyáron voltam Pécsváradon unokámmal: nagyon szépen rendbe hozták, de a munka még nincs befejezve. A csontvázról kiderült, hogy a törökök elől való menekülés idején, a kapkodó, rejtegető munkák közben az illetőre rászakadt a fal, eltemette, s már nem volt idő kiásni, eltemetni a szerencsétlent; ruhája s a rajta talált eszközök, tárgyak alapján határozták meg az időpontot – minden valószínűség erre az időre mutat.

Budapest, 1964.XI.28.

Annyi mérgem van, hogy írni is alig tudok. Közel 40 éves könyvemet szerkesztették, rajzai készek, s ekkor értesítettek, hogy áttolták 1966-ra. Papírhíánnyal okolták. Való helyzet pedig az, hogy egy csomó ruszki professzor kalákában írt egy technikátörténetet, amit potom 120 Ft-ért fognak adni, tehát „nem engedhető meg, stb. stb.”.

A kéziratot elolvastam, ha sor kerülne kiadásra, adnék néhány észrevételt. A Te erős oldalad a kultúrhistoria. Megmaradnék ezen a szinten, itt érveid plasztikusabbak. Különösen a könyv végén – pl. tánc – elmondottak izgatón érdekesek. A geofizikusok, geológusok között rém sok nagyképű alak van, ők szívesen nekimennek az olyan műveknek, amelyeknek vitatható pontjai vannak. Pl. a Keno-hold szerepét és a Hörbiger-féle jégelméletet látom támadhatónak. Egyik-másik helyen szívesen adnék tanácsot. Pl. az indiai vasoszlop rövid rúdvasdarabok összekovácsolásával keletkezett. Így a 19. sz. végén is dolgoztak, egy Corliss gép tengelyét 15 ezer patkóból kovácsolták. A tiszta vas igen gyorsan oxidálódik, csak a nikkelacél nem.

Jövőre tervezett nyugati utunk alighanem elhalasztódik, pénzünk se nagyon lesz, no és útlevelet se kapunk.

1965 áprilisa és 1966 októbere között csak H. Á. írt néhány – meglehetősen rosszkezdű – levelet, V. N. karácsonyi és húsvéti üdvözlőket küldött kézzel írt kártyákon. Várkonyi októberi, a Szíriat lektorálására felkérő levele talán új lendületet adhatott volna barátságuknak, de sajnos nem így történt. Szomorúan olvashatjuk, hogy a Szíriat nemcsak kezdetét, vissza-visszatérő témáját, de a végét is jelentette többéves levélváltásuknak. (H. A.)

Pécs, 1966. október 19.

Utolsó, egyre ritkuló leveleimben és lapjaimon többször is emlegettem, hogy életmódom és elfoglaltságom lehetetlenné teszi a rendszeres levelezést barátaimmal. A helyzet azóta sem változott, sőt inkább súlyosbodott, mint részben az alábbiakból is látni fogod, noha mindjárt meg kell mondanom, hogy megszaporodott munkám ezúttal nem volt mind hiábavaló, s nem állt pusztán pénzért-robotolásból. Levélhez ma is csak akkor ülök, ha muszáj, vagy ha kivételes ok késztet rá. Te mindig megértéssel voltál körülményeim iránt, s talán most is meg fogod bocsájtani, hogy azért írok, mert részvételedet, segítségedet szeretném kérni egy ügyben.

Még tavaly tavasszal kapcsolatba kerültem egy Buenos Aires-i magyar könyvkiadóval, s megállapodtunk, hogy megjelenteti a Szíriat átdolgozását. Egy évig tartó sűrű és pihenőtlen munkát adott a dolog, júniusban készültem el vele. Ez volt oka tartós hallgatásomnak, mert gondolhatod, egyéb elfoglaltságaim se szüneteltek, s túlzás nélkül állíthatom, hogy évek óta mindmáig reggel 9-10-től éjfélig ülök gép mellett (némi ebéd utáni szunditást leszámítva). – Júniusban tehát végre elkészültem a nagy fene javítással-bővítéssel. U.akkor Havas, a Gondolat igazgatója, sógorom, Várkonyi László (ny.könyvkiadó-igazgató) révén felhívott, hogy nyújtsam be a Szíriatot, foglalkozni kívánnak vele, mert sokfelől reklamálják a kiadását. Ők nem tudtak az átdolgozásról, s így kapóra jött, hogy mindjárt készen beadhattam. A lektorálás körül némi nehézség mutatkozott, nincs házi kultúrhistorikusuk, a könyv pedig sokféle tudományág kérdéseit érinti, s azokban mind egy-egy szakembernek (tudósnak) nincs áttekintése. Eddig egy etnológusnak adták oda, az elismerte, hogy a könyv alaposan, rendszerezetten adja elő a sok szakterületről összegyűjtött anyagot, ő azonban ezekkel nem foglalkozhatik, hozzáértés híján; kitért a feladat elől, mindazáltal végül negatív véleményt adott, nem javasolta a kiadást. Egy lektori vélemény természetesen nem elég, azonfelül úgy látom, ezt elégtelennek is tartják a Gondolatnál. Másfelől szívesen kiadnák, ha olyan lektori véleményt kapnak, mely – esetleges fenntartásokkal s a problematikusként vélt pontok megjelölésével (ezt én szűrom közbe) – végeredményben pozitív véleményt adna, s kiadásra alkalmasnak, érdemesnek minősítené a munkát, mint amely a kérdéshalmazt minden oldalról megvilágításba helyezi s tisztázását előmozdítja, stb.

Nos, kedves Árpádom, Téged annak idején a Szíriat tett barátommal, mindig mellette álltál, azóta is érdekel a sorsa, egy régebbi átdolgozását kb. két éve olvastad el. Az utolsó, mostani átdolgozás igen sok új, legújabb, s a lényeges pontokon szerintem döntő anyagot nyújt, másfelől sok mindent, meghaladottat, problematikusait kiostáltam a régiekből, gondolom tehát, hogy mindentől függetlenül is érdekelné az elolvasása. Mint tudod, a könyv egész előadásának, problematikájának sarkpontja az intersztelláris közeg, s ebből folyólag a bolygó-(hold-)mozgás kérdése. Ez tképp eldöntött dolog, nem vitás, „A végtelen világegyetem” c. könyvedben magad is ismerteted (153sq és 104sq lapokon); evvel egyezik természetesen az én előadásom is, melyet Jeans és főként az orosz Smidt elméletével kapcsolatban fejtek ki (a többi újabb elméletet mellékesen említem), tételeim igazolására használva őket. Szerintem evvel áll vagy bukik a könyv.

Ehhez hozzá szándékozom még tenni, hogy a bolygómozgásban a molekuláris és atomáris anyagokon kívül közrejátszanak még a kozmikus sugárzások, fénynyomás stb. mechanikus erőhatásai is, sőt revízió alá kell venni a nehézkedési erők newtoni törvényeit is. Mindezek velejében az én tételeim mellett szólnak, s ha kiadásra kerül a sor, be is toldok a szövegbe egy erről szóló passzust. – Gondolom tehát, hogy a döntő pontokon egyetértesz velem, s nem esnék nehezedre kifejtetni álláspontodat, ill. megismételni könyveid idevágó tételeit, s ellenőrizned a belőlük levont következtetéseket. Itt megjegyzem, hogy én nem Hörbiger „jégelméletét” veszem át, hanem annak a legújabb kutatások és eredmények alapján megkorrigált, s csupán a bolygómozgásra vonatkozó

---

továbbfejlesztését adom; s persze elfogadom az embertörténetre nézve levont következtetéseit.

Ami a többi tudományos kérdést illeti, vagy annyira kultúrhistorikus, rendelkezel annyi univerzális ismerettel és tájékozottsággal, amennyi hivatottá tesz egy oly kultúrhistoriai munka bírálata, mint az enyém. (S van saját tapasztalatod a szakbarbarizmusról is.) – *Kultúrhistoriát* mondok – ebben van a lényeg – melynek anyaga minden emberi tevékenység, szellemi és anyagi egyaránt, a trágyateregetéstől a csillagászatig, s a kultúrhistorikus feladata nem az, hogy a róluk szóló tudományok szakembere, polihisztor legyen, hanem az, hogy vizsgálja e tudományok tárgyainak (szellemi és anyagi jelenségeknek) hatásait a kultúrára, s hogy felismerje a helyes tekintélyeket, forrásműveket, elméleteket, s helyesen használja fel őket. Ebben megvan a saját műhelygyakorlatod, tehát ex offo meg tudod bírálni a másét. Legfeljebb tán a geológia lehet kivétel Nálad (ez másodszoron fontos pontja könyvemnek), de itt is elsősorban a bemutatott anyag autenticitása, belső hitelessége dönt, s az ellenőrizhető. De ha netán van geológus ismerősöd, akivel hajlandó volnál kooperálni, s ő is veled, ez lendíthetne az ügyön, s ez esetben csatolhatnád a véleményét, vagy közös jelentést írnátok.

Ebben áll tehát a kérésem. Nem kell mondanom, mily hálás lennék, ha vállalnád a lektorálást. Ha úgy találsz, hogy pozitív véleményt adhatsz, ez egyúttal a könyv kiadását jelentené, – a Gondolat egy ilyen véleménytől teszi függővé. De ettől függetlenül, régi kapcsolatunk alapján bizonyosra veszem, hogy a könyv gyökeres átdolgozása eleve érdekel, s szívesen elolvasod. Ha tehát arra az eredményre jutnál, hogy fenntartásokkal, de in ultima analysi javasolhatnád a kiadást, ez a könyv sorsának eldöntését jelentené.

A Gondoltnál Téged ismernek, tudják, kivel van dolguk, s te is ismered őket. Az egész ügy bizalmas, a kiadó rendkívüli előzékenységéről tanúskodik, s indítóoka, hogy szívesen kiadnák a könyvet. Az illetékesek maguk is ismerik többé-kevésbé az új átdolgozást, de egy pozitív lektori jelentésre szükségük van.

Kedves Árpádom, bőven előadtam mindent, amit tudni valónak és szükségesnek érzek; hogy számomra mit jelentene a könyv megjelenése, arra céloznom se kell, – képzeld Magad a helyembe.

A Camera obscurát láttam, impozáns dolog. Mi van munkáiddal? Mi új készül? Hol tartasz nyugdíj-ábrándjaid dolgában? – Nálam semmi újság ezen a könyv-histórián kívül. A család, hálistennek, nagyjából jól megvan, magam is bírom még a robotot: múzeum, cikk-favágás stb.

Nagyon kérlek, tudasd mielőbb, megteheted-e kérésemet. És még egyszer: ne nehezted. Minden jót kívánva öllelek szeretettel: Nándor

Budapest, 66.10.25.

Örülök, hogy műved tető alá kerül. Természetesen elvállalom, és pozitívan fogom javasolni, hiszen ismerem. Annyit már most mondhatok, hogy ismerve a Gondolat profilját és papírellátottságát, egészen bizonyos, hogy jól meghúzatja. Véleményem szerint, ha olvasmánynak, ismeretterjesztő műnek készül, erre szükség is van, nehogy az olvasó elfáradva a részletekben, letegye. Más-

---

részt jó előszót kell írni hozzá. Ki kell emelni, hogy a kultúrhistóriának egy érdekes fejezetével foglalkozunk. Igaz ugyan, hogy a szakemberek egy része szembehelyezkedik vele, de nem mind. Ha rajtam múlik, egészen bizonyos, hogy belátható időn belül kézbe veheted. Ha elhatározzák a kiadást, fizetnek, elég jól. A Gondolat nem szűkmarkú, 6-8000 Ft-ra számíthatsz.

Én megjártam Párist, Belgiumot, Nyugatnémetországot, egy sereg múzeumot, gyárat néztem meg. Persze nehéz volt szalámin, szalonnán és neszkaféen élni annyi ideig, de kibírtam.

Megkezdtem az új iskolaévet, emberi számítás szerint az utolsót.

Tehát várom a kéziratot. A továbbiakban jó egészséget, munkabírást kíván híved: Árpád

Pécs, 1966. október 30.

Melegen köszönöm, hogy elfogadod a megbízást könyvem lektorálására, miután – mint írod – a régi kiadás ismerete alapján pozitív véleményt formálhatsz róla; remélem, hogy az átdolgozás elolvasása nyomán ez a felfogásod erősödni fog. Avval kapcsolatban, amely a terjedelemtől írsz, szeretném felhívni figyelmét a következőkre: Nincs semmi kifogásom ellene, ha a kiadó a könyvet az ismeretterjesztő, tudomány-népszerűsítő munkák sorozatába osztja, azonban meg kell jegyezni, hogy nem egészen ilyen jellegű. Saját speciális problematikája van, saját tételei, s ezek rendszerezése egy alkalmi koncepcióvá áll össze, vagy legalábbis a tárgy ezt igényli. A terjedelmet tehát nem az én mesélőkedvem, előzetes elhatározásom, szabadon választott előadásmódom s efféle szabta meg, hanem az anyag kényszere, követelménye mérte ki. Más szavakkal: a problematikát teljes terjedelmében kellett bemutatnom, a tételeket rendszerezni, azaz a könyv anyaga lényegében vagy túlnyomólag *dokumentatív* jellegű. Ha megcsonkítják, a munka nem igazolja saját tételeit, nem teljesíti vállalt feladatát, nem váltja be az ígéretet, amit hallgatólagosan az olvasónak tesz.

Evvel természetesen nem mondom azt, hogy ha gondos mérlegeléssel találsz elhagyható anyagot, fölösleges részeket, ne mutass rá, – a munka csak nyerhet vele, ha holt tehertől szabadul. S itt nem számít, hogy mennyi fárasztás vész kárba. De egy olyan apriorikus igényt vagy kiadói feltételt, mely szerint egy ismeretterjesztő munka bizonyos terjedelmet nem haladhat túl, mert olvasása fárasztó lenne, – szerintem nem lehet eleve elfogadni, vagy éppen vállalni a kielégítését. Hogy egy mű elolvasása fárasztó-e vagy unalmas, azt az olvasmány dönti el, nem a terjedelm. Elvégre az olvasó nem köteles a kézbe vett könyvet egyvégtében elolvasni, s láttunk már vaskos, többkötetes műveket, melyek nem maradtak a kiadó nyakán.

Semmiképp sem akarom ítéletedet befolyásolni, s bármily tárgyilagosan tettem is fenti megjegyzéseimet a könyv természetéről, egy percre se leplezem, hogy hazabeszélek: azok közül, akik eddig olvasták a kéziratot, senki sem panaszkodott, hogy fárasztó, unalmas vagy bőbeszédű lenne. A régi kiadást ma is keresik, csak magánforgalomban kapható, s ára 3–500 Ft közt mozog. A kiadó maga mondta, hogy sokan reklamáltak nála, s erős hitem, hogyha akár két kötetre osztaná, s árát magasan, mondjuk 150 Ft-ban szabná meg, akkor is

---

elfogyna, – még mindig olcsóbb lenne, mint a régi feketepiaci ára. Most tehát arra kérlek, hogy vedd figyelembe és tedd mérlegre megjegyzéseimet a terjedelemtől s az esetleg kívánatos meghúzásokról, általában pedig munkám természetéről. U. is noha gondolhatod, mennyire örülnék, ha megjelenne, s hogy anyagi helyzetemben mit jelentene a szerzői díj, mégsem tagadom, hogy lényegbe vágó csonkításba nem mennék bele: nem állhatok elő egy hiányos, önmagát nem igazoló, s így elítélő kritikát magára vonó munkával, midőn a tárgyat felölelő és azt igazoló anyag készen, kidolgozottan a kezemben van. – Végül is persze, mindezzel nem akarom azt állítani, hogy könyvem a megtestesült igazság erről a tárgyról, hiszen vannak benne problematikus részek, sok helyt magam is hipotetikusán beszélek.

Még egyszer szívből köszönöm baráti mellém állásodat.

Budapest, 66.11.3.

A Gondolat nem küldte még ki a kéziratot. Ha küldik, örömmel átolvasom, és mint mondtam, pozitívan fogom értékelni, tehetem, mert ismerem, nemcsak ezt, hanem egyéb munkásságodat is.

Műved legrázósabb része a geofizikai. A geofizikusok igen nagyképűek. (Csak megemlítem, hogy a húszas évek végén geofizikát összesen ketten hallgattunk; ma több száz fővel dolgoznak.)

Jó, hogy a terjedelemtre vonatkozóan figyelmeztetted, csak az esetleges ismétlést, vagy ahol *biztosan* tudom, hogy meghaladott valamelyik nézeted jelölöm meg mint elhagyásra ajánlottat.

Pécs, 1966. november 11.

Bizonyára megkaptad már a kéziratot. Nem háborgatlak többé kommentárokkal, figyelmeztetésekkel, – ott a munka, beszéljen magáért. Remélni szeretném, hogy szolidabbnak, exaktabbnak fogod találni az előző variánsoknál.

Hopp, mégis eszembe jutott valami: erről a témáról négy könyvet írtam, Sz. oszlopai közös cím alatt, alcímekkel, s több helyen utalok némelyikre (Elveszett paradicsom, Varázstudomány), de minthogy ezeket világnézeti okokból aligha mutathatom be honi kiadónak, gondolom, ezek az utalások törölhetők. Egy-két utólagos pótlást akarok, ill. fogok megejteni: 1. Hiteles adatokat, megfigyeléseket az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger szintjének állandó emelkedéséről; 2. Az intersztelláris térről, ill. közegről; 3. A „quasi-stelláris” égitestekről, és 4. Az őrsanyagról. – Ezek újabb megfigyelések vagy elméletek.

Stegana könyvéről annak idején hallottam, de nem olvastam; hallottam, hogy egy cikkben (Élet és Tud.) gúnyolódva emlegetett: „Nem a holdak pukadtak szét, hanem V. N. elméletei”, valami ilyesmit írt. Úgy látszik, megfelekezett a Szaturnusz gyűrűiről, melyekről tudjuk – Magad is megjegyzed, hogy szétesett holdak, sőt, a szétesés törvényei is ki vannak számítva (Roche-féle határ, veszélyzóna). – Rajta kívül a tudósok közül még a paleontológus Tasnádi-Kubacska András rohant egyszer neki a Sziriatnak a 45 utáni években. Remélem azonban, sem ezeknek, se másoknak nem lesz módjuk beleavatkozni a kiadásba. Bármily kevésbé félelmetesek ezek az urak, jó tudni róluk.

Budapest, 1966. XI.18.

Kérlek, keresd elő az 1964. nov. 28-án Neked írt leveletemet. Az abban foglaltak után (tagolások szükségessége, Keno-hold, Hörbiger-féle jégelmélet támadhatósága) joggal hittem, hogy a kéziratot átírás előtt átnéztetted, azért írtam, hogy pozitívan fogom értékelni.

Kedves Nándor! A kézirat úgy, ahogy van, ma nem alkalmas a kiadásra. Nincs olyan kiadó, aki ezt a rizikót elvállalná. A lektor csak azért vállalhat felelősséget, amit ő – az adott körülmények között – könyvbe valónak tart, ezért, bármennyire fáj is, kénytelen vagyok visszalépni. Persze egyszerűbb lett volna zsebre tenni a honoráriumot, és nemleges választ adni. Nincs felelősség, van pénz. Szeretném hinni, hogy a Gondolat megtalálja a megfelelő lektort.

Jó néhány hét feszültséget éltem át a kézirattal kapcsolatban; egyszer talán kiadható lesz úgy, ahogy van, de napjainkban itthon csak úgy, ha legalább a felét elhagyod, és a maradékot is átdolgozod.

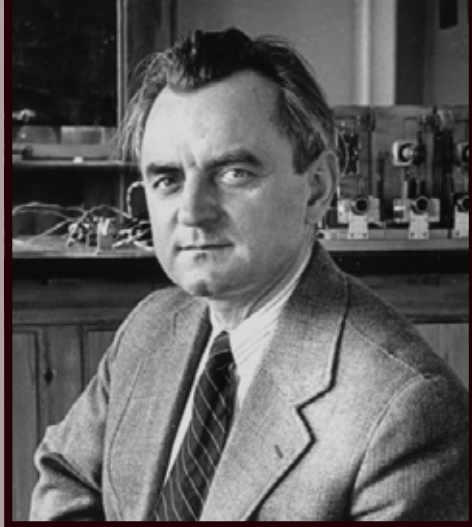
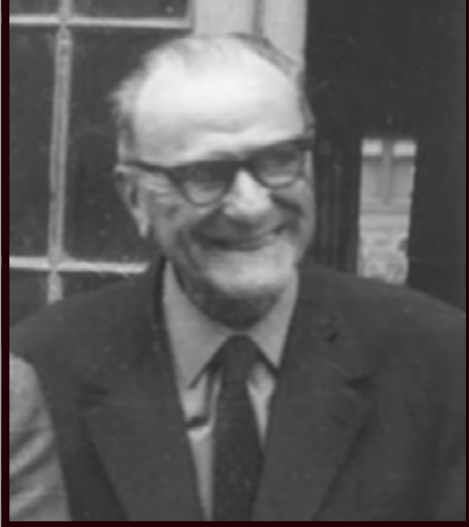
Szeretném hinni, hogy hamarosan megnyugszol, és nem mondod fel a barátságot, amelyben bízva szeretettel üdvözöl: Árpád

Pécs, 1966.november 19.

Sajnálom, hogy a kézirat átvételekor meggondoltad magad, s elhatározásodat megmásítva elhárítod a lektori megbízást. Nem kevésbé sajnálom, hogy ily módon, bár akaratlanul, sok időpazarló elfoglaltságba bonyolítottalak. Ily körülmények között természetesen nem tarthatom fenn kérésemet, – tekintsd tárgytalannak. Épp ezért nyomatékosan kérlek, légy szíves *haladéktalanul* visszajuttatni a kiadóhoz, ha még nem tetted volna.

Fáradtságodat előre köszönöm, utólag pedig hálásan azt, hogy míg okaid más elhatározásra nem bírtak, oly sok jóakarattal és segítő szándékkal foglalkoztál ügyemmel.

Tiédet sokszor üdvözölve, ölellek változatlan barátsággal: Nándor

Várkonyi Nándor (1896–1975) Budapesten tanult bölcsészetet, magyar–francia szakon, illetve orientalisztikát hallgatott Mahler Ede professzornál. Az első világháborúban, 1916-tól katona volt, 1917-ben leszerelték betegsége miatt, mely későbbi halláskárosodását okozta.

Egyik elindítója és szerkesztője a *Symposion* című lapnak. Világirodalmi-történeti doktorátusát 1929-ben szerezte meg a pécsi egyetemen. 1941-től 1948-ig, annak megszűnéséig szerkesztette a *Sor-sunk* című lapot.

Várkonyi Nándor szétfeszíteni kívánta a kalodává merevült „tudományos” gondolkodás kereteit a maga egyéni utakon járó természetszemléletével. Ezért kezdett hozzá az elveszett ismeretek feldolgozásához – alkímia, mágia, asztrológia, szellemidézés –, amelyek korunk tudományos ismereteivel ugyan nem összeegyeztethetők, viszont ez jelentheti eme ismeretek módszertani fogyatékosságát is.

Horváth Árpád (1907–1990) a magyar technikatörténet nagy alakja, negyvennél több könyv írója, kutató, tanár, számos napilap, folyóirat munkatársa, a tudományos ismeretterjesztés kitűnő előadója, tudománytörténeti filmek szakértője.

Győri bencés diákként a gimnázium raktárában megtalálta Jedlik Ányos kísérleti fizikai eszközeit – ez indította el a technika múltja iránti érdeklődését. Első kötetének, a *Dinamó regényének* is Jedlik a főhőse; a könyv hatalmas feltűnést keltett 1944-ben. Nagy hírű tudós tanárai a kutatás, felfedezés, utazás iránti érdeklődést, az örök tanulni vágyást, az emberi alkotás tiszteletét ültették el benne, később pedagógusként rá is így emlékeztek tanítványai.

Alapítója volt a TIT-nek, és részt vett a Magyar Csillagászati Egyesület munkájában. Több éven keresztül technikatörténetet adott elő a győri Távközlési Műszaki Főiskolán – előadásait mindig óriási érdeklődés kísérte.

Napkút Kiadó Kft.
1043 Budapest, Tavasz u. 4.
Telefon: (1) 225-3474
Mobil: (70) 617-8231
E-mail: napkut@gmail.com
Honlap: www.napkut.hu

Felelős kiadó: Szondi György
Szöveggondozó: Kovács Ildikó
Tördelőszerkesztő: Szondi Bence
ISSN 1787-6877
ISBN 978 963 263 531 6